
IN MEMORIAM
40 години от смъртта на
професор Михаил Андреев

РАЗВОД И ADULTERIUM В КЛАСИЧЕСКОТО
РИМСКО ПРАВО*

ГЛАВА I

Класовата диференциация на римското общество в
края на републиката и загиването на
робовладелското семейство

1. Енгелс за патриархалното семейство и моногамията

Най-древната римска фамилия е типична патриархална фамилия. Тя почива на господството на мъжа върху жената. Както бележи Енгелс, тази фамилия е „организация на едно число свободни и несвободни лица в едно семейство под бащинската власт на главата на семейството“.¹ Мъжът – глава на фамилията – има право на живот и смърт (*ius vitae ac necis*) върху членовете на фамилията, включително и върху жената, която е подчинена изцяло на неговата власт.

„Тази семейна форма представлява преход от двоичния брак към моногамията. За да се осигури верността на жената, след. и бащинството на децата, жената биде поставена под пълната власт на мъжа: ако я убие, то с това той упражнява само своето право.“²

---

* Развод и *adulterum* в класическото римско право, С., БАН, 1954 (БАН, Инст. за правни науки). Препечатва се с любезното съгласие на проф. д.т.н. Николай Андреев, син на професор Михаил Андреев.

¹ E n g e l s, Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates, Dietzverlag, Berlin, 1951, S. 58.

² E n g e l s, Der Ursprung, S. 58.

Патриархалната фамилия е икономическа единица. Тя е свързана с общо владение и обработване на земята, която първоначално е родова, а след това – фамилна собственост.³

Тази преходна форма от двоичния брак към моногамията не е могла да се задържи при развитието и разцвета на робовладелската собственост. Историята на Рим ни разкрива едно постепенно западане на древната патриархална фамилия и все по-ясно очертаващо се развитие към такова моногамно семейство, което почива на кръвната връзка.

Това развитие – пише проф. Флейшиц⁴ – се е осъществявало на базата на дълбоките изменения в икономическия живот на Рим под влиянието на хода на неговата политическа история едновременно с последователното изменение на формата на собствеността и освобождаването на договорното облигационно право от неговия първоначален формализъм в неразривна връзка с победното шествие на *ius gentium*, макар и външно да е било настрана от неговото влияние.“

И това моногамно семейство има „изричното предназначение да произвежда деца, бащата на които е напълно известен. Тази известност е необходима, защото тези деца трябва да наследят бащиния си имот.“⁵ Това моногамно семейство обаче се развива сред противоречията на робовладелческото общество и затова търпи върху себе си и отразява тези противоречия.

„С появяването на различието в собствеността – пише Енгелс, – значи още при горното стъпало на варварството, спорадично изпъква и наемният труд наред с труда на робите и едновременно като необходим негов корелат – проституцията на свободните жени наред с принудителното отдаване на робинята. Тъй че наследството на цивилизацията, оставено ѝ от груповия брак, е двустранно, както е двустранно, двуезично и противоречиво всичко, създадено от цивилизацията: на една страна моногамия, на друга хетеризъм с неговата крайна форма – проституцията. Хетеризмът е също така една об-

---

³ Engels, Der Ursprung, S. 60.

⁴ Римско частно право, под редакцията на проф. Новицки и Перетерски, бълг. превод на Бранев и Георгиев, София, 1952, стр. 104.

⁵ Engels, Der Ursprung, S. 62.

ществена институция както и всяка друга; той продължава старата полова свобода в полза на мъжете. На дело не само търпян, но и на широка нога поддържан от господстващите класи, той се проклينا на думи. Обаче на дело това проклятие не засяга участващите мъже, а само жените: те биват презирани и отблъсвани, за да се прокламира още веднаж като обществен основен закон безусловно-то господство на мъжете над женския пол.

С това обаче се развива второ противоречие в самата моногамия. Редом до съпруга, който разхубавява своето съществуване чрез хетеризъм, стои пренебрегнатата съпруга. Едната страна на противоречието е невъзможна без другата, както е невъзможно да имаш в ръката си цяла ябълка, след като си отхапал половината. Въпреки това, изглежда, че мъжете са били на особено мнение, додето жените им не ги научиха на нещо друго. С еднобрачието изпъкват две постоянни характерни обществени фигури, които по-рано не бяха познати: постоянният любовник и изневереният мъж. Мъжете спечелиха победата над жените, но победените приеха великодушно венеца. Заедно с моногамията и хетеризма прелюбодеянието стана една неизбежна обществена институция, забранявана, наказвана, обаче неизкоренима.“⁶

2. Класова диференциация и класова борба в римското общество през последните столетия на Републиката

Противоречията на моногамията се изострят все повече и повече в робовладелското общество успоредно със засилването на класовата диференциация и изострянето на класовите противоречия. В римското общество тези противоречия достигат до извънредно голямо задълбочаване в последните столетия на Републиката и са обусловени от огромното натрупване на богатства в Рим след пуническите войни и от рязката класова диференциация, резултат на това натрупване.

Победите над Картаген и над останалите държави на Средиземноморието са довели до голямо забогатяване на господстващата робовладелска класа в Рим. В нейните ръце попадат големи части от завладените територии, голямо число роби, огромни коли-

---

⁶ Engels, Der Ursprung, S. 66 ff.

чества пари и добитък. На първо място в това бързо забогатяване стоят сенаторите. Сенатското съсловие забогатява не само поради голямата военна плячка – роби, добитък, пари, – която пада в негови ръце след успешните завоевателни войни. То забогатява и поради обстоятелството, че от неговата среда се подбират обикновено онези лица, които ще бъдат изпратени да управляват новозавоюваните провинции. А управлението на тези провинции осигурява неограничени възможности за изнудване на местното население и редица още начини за бързо спечелване на значителни богатства.

Обогатява се и съсловието на конниците. Конниците са тези, които снабдяват римската армия с оръжие и храна. Те купуват, а след това препродават военната плячка. Спечелените по този начин пари те заемат на съюзниците и васалите на Рим срещу големи лихви.

Разбира се, че както сенаторите, така и конниците се стремят изгодно да инвестират бързо спечелените богатства. Един от най-изгодните начини за тяхното инвестиране е закупуването на големи поземлени имения.

Римската държава в резултат на успешните войни поставя в свое разпореждане големи пространства земи. Тя има интерес тези земи да бъдат разработени и да се превърнат в цветущи стопанства. Особено ясно е бил изразен този интерес към пустеещите земи на Северна и Южна Италия, разорени при галските и пуническите войни.

Забогателите робовладелци закупуват или просто завладяват тези земи и създават големи чифлици, в които намира широко приложение робският труд. Наред с това те закупуват и земи на дребни земеделци или просто ги заграбват, като изпъждат обитателите им от техните домашни огнища. По този начин през II в. преди настоящата ера се извършва бърза концентрация на поземлената собственост. Обработваните с евтин робски труд земи се превръщат в цветущи стопанства с добре разработени лозя, овощни градини, маслинови гори.⁷

---

⁷ М а ш к и н, История на древния Рим, прев. Левенсов, София, 1949, стр. 185–190; R o s t o w t z e f f, The social and economic history of the Roman Empire, Oxford, 1926, стр. 15–21; M o m m s e n, Histoire romaine, tr. De Guérite, t. IV, p. 187.

Обаче разцветът на едрото робовладелско стопанство означава упадък и разорение на дребните селяни. Селячеството в Италия е било тежко засегнато още по време на пуническите войни. По време на похода на Анибал Италия е била жестоко опустошена. Постоянните войни, които води Рим след поражението на Анибал, откъсват селяните за дълги години от техните поля, които остават необработени. Селяните отвикват от трудовия живот, свикват с военната плячка и войнишката заплата. Завърнали се след продължително отсъствие по своите родни места, за тях е мъчно да възстановят своето изоставено стопанство.

Даже когато успеят да сторят това, те не могат да конкурират едрите робовладелски стопанства. Продажбата на излишъците от селското стопанство не заплаща труда на селянина. Зърнените храни, които Сицилия напр. доставя на Рим и изобщо на Италия, са извънредно евтини, понеже се произвеждат с евтин робски труд. Италианският селянин не може да конкурира с евтиния робски труд. Той не може да премине към обработване на интензивни земеделски култури (лозя, градини), защото няма необходимите за такова преустройство на стопанството средства, нито пък може да премине към животновъдство, защото няма достатъчно земя. Така че след като опитите на Тиберий и Гай Гракх да разрешат аграрната проблема по законодателен път излизат неуспешни (а те не са могли да имат друг резултат в тогавашната епоха на цветущо робовладение), обезземляването на селячеството не е могло да бъде спряно. За селячеството е оставал открит само един път – пътят към Рим.⁸

Рим привлича разореното селячество с възможностите за леки печалби и изобщо с лекия си живот. Животът в Рим е бил по-евтин, защото държавата често е отпускала на римското население жито на твърде евтини цени. Освен това борещите се за магистратури сенатори и конници често устройват всенародни угощения, зрелища, раздават пари.⁹ По този начин пролетариатът в Рим се превръща в празна гълла, която търси „*panem et circenses*“. За този процес на

---

⁸ Мишulin, Антична история на Гърция и Рим, прев. А. Иванова, София 1945, стр. 268–269.

⁹ Мишulin, Антична история на Гърция и Рим, прев. А. Иванова, София, 1945, стр. 268–269.

пролетаризиране ето какво бележи Маркс в писмото си до „Отечествени записки“¹⁰:

„На разни места в Капитала аз споменах за съдбата, която сполетяла плебеите на древния Рим. Първоначално те били свободни селяни, които обработвали всеки за себе си собствените си дребни късове земя. В хода на римската история те били експроприирани. Същото онова движение, което ги отделило от техните средства за производство и съществуване, имало за последица не само създаване на едра поземлена собственост, но и образуването на едри парични капитали. По този начин една прекрасна сутрин на една страна се оказали на лице свободни хора, лишени от всичко, освен от (личната си) работна сила, а на другата страна за експлоатация на техния труд – владелците на всички придобити богатства. Какво станало в същност? Римските пролетарии станали не наемни работници, а просто тунейди, по-презрени от тъй наречените „poor whites“ (белите бедняци) от недавнашното минало в южната част на Съединените щати, а заедно с това се развил не капиталистическият, а робовладелският начин на производство. По този начин събитията, които са поразително аналогични, но стават в различна историческа среда, довеждат до съвсем различни резултати.“

Но ако римското робовладелско общество е могло да ликвидира съпротивата на обезземленото селячество, като го е превърнало в празна и жадна за зрелища тълпа от безделници, съпротивата на робите не е могла да бъде победена нито така леко, нито толкова успешно. Изобщо не може да се каже, че тази съпротива някога е била ликвидирана. Защото ако за робовладелеца робът е вещ – говорещо оръдие (*instrumentum vocale*), което трябва да бъде безжалостно експлоатирано чрез денонощна работа, чрез мизерно хранене, чрез непоносимия живот в тъмните и влажни ергастули, робът никога не е приел това отношение към него, резултат на въздигнатата в закон воля на господстващата робовладелска класа. Господарят е можел да бичува най-жестоко своите роби, да ги разпъва на кръст, да ги изгаря при всеки опит за съпротива и борба. Но с това той не е могъл да сломи нито съпротивата на робите, нито тяхната борба.

---

¹⁰ Цитирано според Машкин, История на древния Рим, прев. Левенсон, София, 1949, стр. 196.

Класовата борба на робите срещу робовладелците е избухвала при всеки удобен момент. Въстанията на Евн и Клеон (138–132 г. пр. н. е.), на Салвий и Антинион (104–101 г. пр. н. е.) и особено въстанието на Спартак (74–71 г. пр. н. е.) са само най-ярък израз на онази жестока и непримирима борба, която е бушувала винаги в недрата на робовладелското общество.

3. Разкош и лукс в живота на забогатялата робовладелска класа

Огромните богатства, които римските робовладелци натрупват в резултат на успешните завоевателни войни и особено в резултат на безжалостната експлоатация на робите, довеждат през последните столетия на Републиката до прекален разкош и лукс. На местата, където древните латински земеделци са сеели и жънели, започват да се издигат луксозните чифлици на римския нобилитет, някои от които покриват пространството на един град от средна величина със своите градини, водопроводи, рибници за развъждане речни и морски риби, зайчарници, места за развъждане елени, кози, глигани, фазани, пауни и други птици.¹¹ Жилищата на тези забогатели робовладелци се отличават значително от скромните жилища на най-старите обитатели на Рим както по своите размери, така и по своето устройство и наредба. Атриумът, в който първоначално е бил съсредоточен целият домашен живот на старите римляни, става недостатъчен за луксозния живот на забогателите господари на Средиземноморието. Правят се цяла редица допълнителни постройки в близост до главното жилище или долепени до него, които служат за спални, за кухни, за трапезарии. Започват да се строят и жилища на два етаж, които служат било за задоволяване нарасналите нужди на собственика, било за отдаване под наем. Луксът на тези постройки се увеличава успоредно с увеличаването на техните размери. През 62 г. преди настоящата ера Цицерон заплатил за купеното от него жилище сумата 3,500,000 сестерции. Жилището на Крас било оценено на 6,000,000 сестерции. Катул и Аквиллий са имали още по-скъпи жилища.¹²

¹¹ M o m m s e n, Histoire romaine, tr. De Guérie, t. VII, p. 233.

¹² M a r q u a r d t, La vie privée des romains, l.1, tr. Henry, Paris, 1892, 257—30; C u q, Manuel des institutions juridiques des romains, Paris, 1928, p. 478.

Разбира се, животът на тези забогатели робовладелци се отличава толкова от простия и естествен живот на техните прадеди земеделци, колкото скромните жилища на последните са се отличавали от луксозните здания на Цицерон, Крас и Катул. Разкошът прониква във всички области на римския живот. Луксът на богатите обеди на римляните е станал пословичен. Всеки богат робовладелец има готвач – специалист, който обикновено е най-скъпо заплащаният от робите. В негово разпореждане се намира цяла група помощници. Кулинарното изкуство в Рим достига голяма висота. Предпочитани блюда на богатите обеди са добре приготвените морски риби и стридите. Вина от остров Лесбос, от остров Хиос съставляват необходимата принадлежност към всеки богат обед и към всяко угощение.¹³ Разбира се, за такива пищни угощения се изисква съответна обстановка. Угощения се дават не само в разкошните помещения, предназначени за тази цел, но и навън в парка, в овощните градини. Тълпа от роби – т.н. *triclinarii* – обслужват тези угощения. Специални роби – *servi a pedibus* – стоят прави пред господаря, когато той се храни, и събуват сандалите му.

За угощенията богатите римляни са харчели огромни суми и не е чудно, че многобройните и вкусни ястия са довеждали до грозни излишества. Широко са разпространени различни средства за повръщане като лечебни средства против преяждането.¹⁴

Не по-малък е бил разкошът в облеклото. Широко разпространение, особено между жените, намират фините копринени тъкани, които по думите на тогавашни писатели събличали жените под претекст, че ги обличат.¹⁵

Специални роби са се грижели за тоалета на своите господари и господарки (*ornatores, ornatrices, tonsores*). Заслужава отбелязване фактът, че е било обичайно робините да правят тоалета на своята господарка голи до кръста, за да може последната при най-малка грешка или невнимание на робинята да я удари или убоде.¹⁶

¹³ M o m m s e n, *Histoire romaine*, tr. De Guérie, t. VII, p. 242.

¹⁴ M o m m s e n, ц. с., стр. 243; M a r q u a r d t, ц. с., стр. 386.

¹⁵ F e r r e r o, *Grandeur et décadence de Rome*, tr. Mengin, t. V., Paris 1908, p. 246.

¹⁶ M a r q u a r d t, ц. с., стр. 214 бел. 9.

Вкусът на забогателите римски робовладелци към лукс и разкош се проявява и в поведението им във от жилището. Римският робовладелец излиза във от жилището си придружен от цялата група роби (*pedisequi*) или пък носен на носилка от специални *lecticarii*. За *lecticarii* са били избирани обикновено най-снажни и яки роби – сирийци и кападокийци. Пътуването във от Рим е свързано с още по-голям разкош. Множество коняри, надзиратели, интенданкти, бързоходци, ескорт от ездачи придружават богатия робовладелец в неговите пътувания.¹⁷

4. Разпуснатост на нравите и разврат

Луксът и разкошът, празният и изнежващ живот, който водят богатите римски робовладелци, излишествата в ядене и пиене довеждат до голяма разпуснатост на нравите и до широко разпространение и задълбочаване на разврата всред римското робовладелско общество.

Богатият робовладелец може да постъпва със своите роби и робини така, както намери за добре, и лесно можем да си представим пред какви тежки изпитания са били поставени робите и робините, които са били длъжни да задоволяват страстите и капризите на своя господар. Красноречива е в това отношение бележката на Сенека, че порокът за свободния е престъпление, а за роба – необходимост.

... *impudicitia in ingenuo crimen est, in servo necessitas.* (Seneca, *Contr.* IV, 10).

Това отнасяне с робите сериозно е засегнало, а в някои случаи е унищожило напълно всички повеления на морала и в отношенията между свободните. Ярка илюстрация за падението на богатата робовладелска класа в Рим е процесът срещу *Aulus Cluentius Avitus*, по който Цицерон като защитник на обвиняемия е произнесъл една от най-блестящите си пледоари. Истинският обвинител на Клуенций по този процес е била собствената му майка Сасиа, която омъжила една от своите дъщери, едноутробна сестра на обвиняемия, за сина на третия си мъж при условие зет ѝ да повдигне обвинение срещу соб-

¹⁷ *Marquardt*, ц. с., стр. 175–176.

ствения ѝ син в смисъл, че той, синът ѝ Клуенций, бил отровил третия ѝ мъж.

За да обезсили обвиненията на Сасиа и да спаси своя доверител, Цицерон е трябвало да разкрие в съда целия порочен живот на Сасиа. От пледоарията на Цицерон узнаваме, че Сасиа е била женена три пъти. Неин първи мъж е бил Клуенций, баща на обвиняемия. Втори мъж на Сасиа бил Аурий Мелин, неин зет, когото тя отнела от собствената си дъщеря, за да се омъжи за него.

Но порочната страст на Сасиа към Аурий Мелин не ѝ попречила, когато последният бил убит по време на гражданските междуособици, да се омъжи за неговия убиец. Макар и да знаела, че вторият ѝ мъж е загинал от ръката на Орпиниас (привърженик на Сула), Сасиа не отблъснала неговото предложение за женитба. Цицерон с основание казва по този повод:

Utrum impudentior hic qui postulet, an crudelior illa, si nubat difficile dictu est. (Cicero, Pro Cluentio, 9)

Наистина, трудно е да се каже, дали безсрамието на този, който прави предложението, надминава жестокостта на тази, която го приема. Условиата, които Сасиа е поставила за сключването на този брак, увенчават по достоен начин чудовищния характер на същия.

Сасиа – продължава Цицерон – не се очудва от смелостта на Орпиниас, не отблъсва неговото безсрамие, не се ужасява от жилището му, напоено с кръвта на нейния съпруг, но отговаря, че тя се ужасява от този брак затова, защото Орпиниас има трима сина.

Illa autem non admiratur audaciam, non impudentiam aspernatur, non denique illam Oppianici domum, viri sui sanguine redundantem, reformidabat, sed quod haberet tres ille filios, idcirco, se ad his nuptiis abhorrere respondit (Cicero, Pro Cluentio, 9).

Но Орпиниас не е човек, който би се спрял пред такава пречка. В непродължително време двама от синовете му умират от необяснима смърт и бракът на Сасиа и Орпиниас бива сключен.

Трябва да се отбележи, че изнесеният от Цицерон случай не може да се смята като нещо напълно изключително и необичайно. Той е само една от най-ярките прояви на онова загиване в семейните отношения на нобилитета, на богатите робовладелци, което настъпва към края на Републиката. В 180 г. преди наст. ера консу-

лът Пизон бил убит от собствената си жена, а в 154 г. преди наст. ера двама бивши консули били отровени от жените си. Ливий в своята История пише, че в 329 г. преди наст. ера 170 римлянки, повечето патрицианки, отровили своите мъже. Случаят е предаден в Историята на Ливий така:

Quum primores civitatis similibus morbis, eodemque ferme omnes eventu, morerentur; ancilla quaedam ad Q. Fabium Maximum aedilem curulem, indicaturam se causam publicae pestis, professa est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum noxae indicium. Fabius confesim rem ad consules, consules ad senatum referont: consensuque ordinis fides indici data. Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi, matronasque ea venena coquere; et, si sequi extemplo velint, manifesto deprehendi posse. Secuti indicem, et coquentes quasdam medicamenta, et recondita alia, invenerunt. Quibus in forum delatis, et ad viginti matronis, apudi quas deprehensa erant, per viatorem accitis, duae ex iis, Cornelia ac Sergia, patriciae utraque gentis, quum ea medicamenta salubria esse contenderent, ab confutante indice bibere iussae, ut se falsum commentam arguerent; spatium ad colloquendum sumpto, quum summoto populo, in conspectu omnium rem ad ceteras intulissent; haud abnuentibus et illis bibere, epoto medicamento, suamet ipsae fraude omnes interierunt. Comprehensae extemple earum comites magnum numerum matronarum indicaverunt: ex quibus ad centum septuaginta damnatae. (L i v i u s, Historia, VIII, 18)

Когато най-знатните граждани на Рим умирали от еднаква болест и почти всички с еднакви признаци, някаква робиня отишла при Квинт Фабий Максим, курулен едил, и обещала да разкрие причината на общественото бедствие, ако ѝ бъде дадено уверение, че доносът ѝ не ще ѝ причини никаква вреда. Фабий веднага отнася въпроса до консулите, а консулите – до сената: със съгласието на сената било дадено исканото уверение на доносчицата. Тогава тя разкрила, че градът се измъчва поради женско коварство, че римски матрони приготвят отрова и че ако искат веднага да я последват, могат да ги заловят на местопрестъплението. Последвали доносчицата и намерили някои жени, които приготвявали медикаменти и намерили други

медикаменти скрити. Всичко било занесено на форума и като били повикани чрез виатора двадесет римски матрони, у които били заловени медикаменти, две от тях, Корнелиа и Сергиа, и двете от патрициански род, понеже настоявали, че това са лечителни напитки, били накарани от доносчицата, която оспорвала това, да пият, за да докажат, че това е празна измислица. Като поискали известно време да се посъветват, народът се отдалечил и пред погледите на всички отнесли въпроса пред останалите жени. И те не отказали да пият и след като било изпито питието всички загинали от собственото си коварство. Като били задържани веднага техните съучастници, те издали голям брой матрони, от които сто и седемдесет били осъдени.

Не е чудно при това положение, че разводите поради прелюбодеяние са били обикновено явление. Л. Лукул в 74 г. преди наст. ера два пъти се развел; и двата пъти – поради прелюбодеяние. Поради същата причина са се развели и видните римляни М. Лукул, П. Лентул, М. Лепид, Помпей, Катон и др.¹⁸

Развалата на нравите е била такава, че древните писатели сочат като изключения добродетелните съпруги като Корнелия, майка на братя Гракхи, съпругата на триумвира Лепид, която също се наричала Корнелия, съпругата на Антоний Октавия, както и Порция, жена на Брут, Марция, дъщеря на Катон, Агрипина, съпруга на Германик.¹⁹

5. Широко разпространение на разводите

За разложението на нравите несъмнено немалко е допринесъл и фактът, че браковете сред господстващата класа в Рим са се сключвали и са се разтрогвали изключително по сметка.²⁰ Изборът на бъдещата съпруга се правел обикновено не от младия римлянин, а от неговия *pater familias*. Решаващи съображения, които са диктували една или друга комбинация, са били зестрата на бъдещата съпруга, политическото значение и влиянието на фамилията, към която тя принадлежи. Бракът на един сенатор е бил важен полити-

¹⁸ M a r q u a r d t, *La vie privée des romains*, tr. Henry, t. I, Paris, 1892, p. 82.

¹⁹ M a r q u a r d t, ц. с., стр. 76, бел. 5.

²⁰ M а ш к и н, *Принципат Августа*, Москва, Ленинград, 1949, стр. 418.

чески акт и политически съображения са били меродавни при сключването му.²¹

За да се илюстрира характерът на браковете, които са били сключвани от представителите на робовладелската върхушка в Рим, достатъчно е да бъдат дадени няколко примера. Така в 38 г. преди наст. ера Гай Юлий Цезар Октав, най-младият от управляващите тогава римската държава триумвири, бъдещият император Октавиан Август, се развежда със своята съпруга Скрибония и се оженва за деветнадесетгодишната Ливия, която по време на бракосъчетанието е в напреднала бременност от своя първи съпруг Тиберий Клавдий Нерон. Тиберий Клавдий Нерон не само се съгласява да се разведе с бременната си съпруга, за да я отстъпи на Октавиан, но сам присъства на бракосъчетанието му с Ливия, на която дава зестра за новия ѝ брак. Двадесет и няколко години по-късно същият Октавиан заповядва на Тиберий (бъдещия император), син на Ливия от първия ѝ брак с Тиберий Клавдий Нерон, да се разведе със своята млада, хубава и добродетелна жена Агрипина и да се ожени за Юлия, дъщеря на Октавиан от неговия първи брак със Скрибония.²²

Но нека оставим настрана императорското семейство. Животът на забогатялата робовладелска класа ни дава не малко примери, от които се вижда, че и там отношението към брака е било същото. Цицерон на 60 години се развежда със своята безукорна съпруга Теренция, за да се ожени за седемнадесетгодишната Публибия, богатството на която му е било нужно за политическата му кариера и за изплащане на дълговете му. Като повод за развода му с Теренция Цицерон е посочил благовидния претекст, че през време на отсъствието му Теренция била занемарила къщата му. Трябва да се каже, че изтъкването на такива смешни претексти за развод не било изключение. Сервий Сулпиций Гал се е развел със своята жена, защото я виждал да се движи по улицата с открита глава. Публий Семпроний Соф се развел с жена си, защото последната без негово знание отишла на спектакъл.²³

²¹ Ferrero, *Les femmes des Césars*, tr. Lenoir, Paris. 1930, стр. 14 и сл.

²² Ferrero, *Les femmes des Césars*, стр. 37–38 и 64–65.

²³ Bonfante, *Corso di diritto romano*, vol. I, Roma, 1925, стр. 253–254.

Плутарх съобщава, че след дълъг брачен живот Паул Емилиий изпъдил съпругата си Панкрия, майка на Сципион, без да бъде известно основанието за това. Сатиричният поет Марциал в едно стихотворение възкликва: „В тридесет дни *Tellessilla* се венчава за десети съпруг – това не е брак, това е легално прелюбодеяние – *adultera lege est*.“²⁴

Напълно основателна е бележката, която прави Сенека относно бракоразводите. Нима има жена – пита той, – която вече се изчервява от някакъв развод, след като знатни и благородни жени броят своите години не според консулите, а по числото на мъжете си, развеждат се, за да се омъжат, омъжват се, за да се развеждат.

Numquid iam ulla repudio erubescit, postquam illustres quaedam ac nobiles feminae non consulum numero sed maritorum annos suos computant, et exeunt matrimonii causa, nubunt repudii (Seneca – *De benef.* III, 16, 2).

За брака на богатите римски робовладелци би могло да се каже в заключение това, което е казал Лукреций Веспило в една надгробна реч:

*Rara sunt tam diuturna matrimonia matrimonia, finita morte, non divortio interrupta...*²⁵

Наистина, дълготрайните бракове, прекратявани от смъртта, а не чрез развод, са станали рядкост.

ГЛАВА II

Юридическа регламентация на развода преди *Lex Iulia*

1. Нужда от законодателна регламентация на развода

Ясно е, че при това положение на нещата господстващата робовладелска класа е трябвало да вземе решителни законодателни мерки за заздравяване на робовладелското семейство. Но ясно е от друга страна, че тези законодателни мерки са могли да имат само относително значение. Никога надстройката не може да спаси бази-

²⁴ *Bonfante*, ц. с., стр. 254.

²⁵ *Q. L. Vespillo* в надгробната реч за Туриа I, 27, цитиран според *Marquardt*, ц. с., стр. 85, бел. 5.

са, когато последният е заболял от собствените си вътрешни противоречия.

Робовладението, явило се като прогресивен етап в развитието на човешкото общество, чрез който е бил преодолян примитивният родово-общинен строй, постепенно се превръща в пречка за развитието на производителните сили на обществото.

Загиването на римското робовладелско семейство е било една от неизбежните прояви на загиването на цялото римско робовладелско общество. Подобно на загиването на самото робовладелско общество, загиването на римското робовладелско семейство е било закономерно и неизбежен етап в неговото развитие.

За римските робовладелци обаче нещата са изглеждали иначе. Те не са могли да разберат, че плачевното състояние на техните бракове е един от ярките признаци на зараждащия се кризис в римското робовладение; „... трябва винаги да се прави разлика – пише Маркс – между материалния преврат в икономическите условия на производството, който може да се установи с точността на природните науки, и правните, политическите, религиозните, художествените или философските, на късо идеологическите форми, в които хората осъзнават този конфликт и го разрешават с борба.“²⁶

За римските робовладелци неблагоприятието в областта на брака не е представлявало нищо повече от едно обикновено основание за взимане на законодателни мерки, целещи лекуването на заболяванията.

И това е напълно естествено. Тъкмо тази е задачата на надстройката и особено задачата на нейната правна част. „Надстройката – изясни Сталин – се поражда от базата, но това съвсем не значи, че тя само отразява базата, че тя е пасивна, неутрална, отнася се безразлично към съдбата на своята база, към съдбата на класите, към характера на строя. Напротив, появила се, тя става огромна активна сила, активно съдействува на своята база да се оформи и укрепи...“²⁷

---

²⁶ М а р к с, Към критиката на политическата икономия, София, изд. БКП, 1949, стр. 9.

²⁷ С т а л и н, Марксизмът и въпросите на езикознанието, стр. 5.

Задачата, която се е поставила пред господстващата класа – законодател, е била да се намерят такива правни средства, чрез които да се заздравят разклатеният робовладелски брак и разклатеното римско семейство. Избирането на подходящи средства за постигането на тази цел е било обусловено от уредбата на римския брак и на римското семейство.

На пръв поглед като най-естествено средство за постигане на поставената цел би се явило ограничаването на възможностите за развод, допускането на същия само при наличността на определен брой бракоразводни основания. Но това средство не е отговаряло на същността на римския брак.

2. Свободата на развода е неразривно свързана с римския брак

В римското право свободата на развода – първоначално за една от страните, а след това и за двете страни – е била неразривно свързана със същността на брака.

Бракът с *manus* представлява едно пълно подчинение на жената на волята на нейния съпруг или на волята на неговия *pater familias*. Но ясно е, че този, който има пълна власт над личността и имуществото на жената, ще трябва да има и възможността да изпъди жената, когато пожелае. Абсолютната власт над жената е давала и това правомощие, както абсолютната власт над децата е обхващала възможността те да бъдат прехвърляни под чужда власт (аз оставям на страна възможността, призната от най-древното римско право, те да бъдат убивани), както абсолютната власт над вещта дава възможност вещта да бъде отчуждавана. Както не е зависело от роба, дали той ще бъде отчужден, както не е зависело от децата, дали те ще бъдат прехвърлени под чужда власт или осиновени, така не е зависело от жената прекратяването на *manus*, под който тя е попаднала чрез встъпването си в брак. Манусът е могъл да бъде прекратяван едностранно от неговия носител – мъжа, или неговия *pater familias*.

В този смисъл се изказва недвусмислено Гай.

Omnes igitur liberorum personae sive masculini sive feminini sexus, quae in potestate parentis sunt, mancipari ab hoc eodem modo possunt, quo etiam servi mancipari possunt. Idem iuris est in earum

personis quae in manu sunt; nam feminae a coemptionatoribus eodem modo possunt mancipari, quo liberi a parente mancipantur, adeo quidem ut, quamvis ea sola, apud coemptionatorem filiae loco sit, quae ei nupta sit, tamen nihilo minus etiam quae ei nupta non sit nec ob id filiae loco sit, ab eo mancipari possit. (G. I, 117, 118).

И така всички деца, било от мъжки, било от женски пол които са под властта на родителя си, могат да бъдат манципирани от него по този начин, по който и робите могат да се манципират. Същото е и с онези жени, които са в брак с manus, защото жените могат да бъдат манципирани от коемпционаторите (от мъжете, придобили manus над жената чрез coemptio – м. б.) по същия начин, както децата се манципират от родителя, така че макар и у коемпционатора да има положението на дъщеря само тази, която е омъжена за него, обаче все пак и тази, която не е омъжена за него и затова няма положението на дъщеря, може да бъде манципирана от него.

Важното, което трябва да се подчертае тук, е, че прекратяването на мануса става по едностранната воля на неговия носител.

In manu autem esse mulieres desinunt iisdem modis, quibus filiae familias potestate patris liberantur; sicut igitur filiae familias una mancipatione de potestate patris exeunt, ita eae quae in manu sunt, una mancipatione desinunt in manu esse, et si ex mancipatione manumissae fuerint, sui iuris efficiuntur. (G. I, 137).

Манусът над жените се прекратява по същите начини, чрез които дъщерите се освобождават от бащината власт; и така, както дъщерите се освобождават от бащината власт чрез една манципация, така и тези, които са в манус, чрез едно манципиране престават да бъдат в манус и ако чрез тази манципация бъдат освободени, стават неподвластни.

С прекратяването на властта на мъжа (manus) се е прекратявал и бракът с manus. При брака с manus връзката между брак и manus е съществувала не само тогава, когато манусът се е упражнявал от самия съпруг, но и тогава, когато той се е упражнявал от pater familias на съпруга, когато последният е бил подвластен. И в този

случай прекратяването на мануса е означавало прекратяване на самия брак с манус.

Вярно е, че след въвеждането на брака без манус манусът се отделя от брачното отношение, така че става възможно да се прекрати манусът, без да се прекрати бракът. Бракът може да се превърне в един брак *sine manu*. Но при него прекратяването на брачните отношения е още по-леко, отколкото при брака *cum manu*.

Наистина тук възможността за прекратяване на брака не почива на властта на мъжа над жената, тъй като жената не е *in manu* (в ръката) на своя съпруг или на неговия *pater familias*. Но тъкмо защото бракът не може да се опре на абсолютната власт на мъжа или на неговия *pater familias* върху жената и не почива на формален правен акт, той трябва да намери друга опора. Тази опора е взаимното съгласие на встъпващите в брак, проявяващо се в съвместния живот.

Бракът без манус е трайно отношение, което може да поражда своите правни последици спрямо съпрузите дотогава, докато съществува фактически това съгласие.²⁸

---

²⁸ Смятам, че е необходимо да се изтъкне в тази връзка сравнението, което Levy (*Hergang der röm. Ehescheidung*, стр. 93 и 94) прави между брака без *manus* и владението. Когато един съпруг — пише Levy, — за да си гледа работата или за да укрепи своето здраве, временно напусне съпругеската къща, чрез това бракът е толкова малко увреден, колкото владението на *salvus aetivus*, които през зимата не се посещават: това състояние според обстоятелствата може да трае и по-дълго време, без да бъде противно на брака или на владението. Когато, напротив, жената се отдалечи поради *geridium*'а на мъжа си или поради своя собствен *geridium*, или когато владелецът научи, че през негово отсъствие едно трето лице е завладяло недвижимия имот, тогава на пръв поглед това състояние се намира в най-остро противоречие с брака и с владението, в толкова остър контраст, че старото гледище е смятало „с това двете отношения за прекратени“. Обаче постепенно се предоставя на застрашения от такава загуба един къс срок, за да бъде тя предотвратена с мисълта, че при взети в афект решения за развод, както и при тайни нарушения на владението според общия житейски опит последната дума често пъти още не е казана и че ако се постигне възстановяването на предишното състояние, малкият *Interimistikum* (междинен момент) е твърде незначителен, за да изглежда като прекъсване на спокойното преди и след това отношение. Но не можело вече да се губи време при този стадий: владелецът, който след получаване на лошото известие не се отпрати веднага да завладее отново вещта, съпругът,

Разбира се, за да се дойде до такава промяна в изграждането на брака, нужна е била основна промяна в икономическите отношения на древния Рим, нужно е било такова развитие на робовладелската собственост, което да доведе до разрушаване на патриархалното семейство и до онази рязка класова диференциация, за която се говори по-преди. Пълната победа на брака без *manus* е неразривно свързана, както бележи проф. Флейшиц, с дълбоките изменения в икономическия живот на Рим и е в неразривна връзка с победното шествие на *ius gentium*, макар и външно да стои настрана от неговото влияние.²⁹

Но след като новата форма на брака е победила древния брак с *manus*, възможността за разкъсване на брачната връзка не само не е била ограничена, а, напротив, била е засилена до крайност. Понеже бракът се основава единствено на съгласието на двамата съпрузи, той трябва да бъде прекратен, след като това съгласие престане да съществува, или по-точно след като бъде прекратен съвместният брачен живот поради липсата на съгласие. А това означава, че бракът се прекратява не само по едностранната воля на мъжа или на неговия *pater familias*, но и по едностранната воля на жената.³⁰

който след успокояване на първата възбуда не извърши веднага помирение, бива лишен от владението или от брака. И същото е, когато неговите постъпки останат безуспешни.

²⁹ Римско частно право под ред. на проф. Новицки и Перетерски, прев. Бранев и Георгиев, София, 1952, стр. 104.

³⁰ Относно развода при брака с *manus* и при брака без *manus* вж. Римско частно право под редакцията на проф. Новицки и проф. Перетерски, прев. Бранев и Георгиев, София 1952, стр. 104 и 114–115; ср.: Levy, *Der Hergang der römischen Ehescheidung*, Weimar, 1925, S. 68–95; Girard, *Manuel élémentaire de droit romain*, VII éd. Paris, 1924, p. 169–171; Boniante, *Corso di diritto romano*, vol. I, Roma, 1925, p. 240–269; Arangio Ruiz, *Istituzioni di diritto romano*, X ed. Napoli, 1949, p. 448–452; Karlowja, *Römische Rechtsgeschichte*, II B, Leipzig, 1901, s. 185–190; Cuy, *Manuel des institutions juridiques des romains*. II éd Paris, 1928, p. 171–174; Baudry, *Divortium in Daremberg et Saglio – Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, t. II, I p., 1892, p. 321–323; Leonhard, *Divortium* в Pauly Wissowa Real Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, II B, 1905, k. k. 1241–1245; Klingmüller, *Repudium* в Pauly Wissowa Real Encyclopädie, II R. I H. B., 1914, k. k. 614–615.

3. Divortium и repudium

Разводът в Рим е бил означаван с термините *divortium* и *repudium*. Спори се относно точния смисъл и значение на тези термини.

Според някои автори с термина „*divortium*“ е бил означаван разводът по взаимно съгласие, а терминът „*repudium*“ е бил запазен за развода по едностранната воля на една от страните. В този смисъл се изказват *Czyhlarz* и други романисти.³¹

Обаче текстовете на Дигестите не подкрепят това обяснение на термините *divortium* и *repudium*. В някои текстове с термина *divortium* се означава тъкмо разводът по едностранната воля на единия от съпрузите. Така напр. в Д. 24, 2, 11, пр. четем:

Divortii faciendi potestas libertae quae nupta est patrono, ne esto... quamdiu patronus eam uxorem esse volet.

Освободената, която е омъжена за своя патрон, да няма право да извършва *divortium*... докато патронът иска тя да бъде негова жена.

Очевидно текстът има предвид развода по едностранната воля на освободената, а не развода по взаимно съгласие. Той забранява на освободената да разкъса едностранно брачната връзка със своя патрон. Именно това едностранно разкъсване на брачната връзка се означава с термина „*divortium*“ в текста на Дигестите.

Впрочем Д. 24, 2, 2, пр. възпроизвежда един текст на Гай от коментара му към провинциалния едикт, в който различието между *divortium* и *repudium* се поставя на друга плоскост.

Gaius libro undecimo ad edictum provinciale.

Divortium autem vel a diversitate mentium dictum est vel quia in diversas partes eunt qui distrahunt matrimonium. In repudiis autem, [id est renunciatione] comprobata sunt haec verba: „tuas res tibi habeto“, item haec „tuas res tibi agito“.

---

³¹ *Czyhlarz*, Учебник по римско право, т. II, прев. Кацаров, София, 1921, стр. 13; *Girard*, Manuel, p. 170; *Cuq*, Manuel, p. 172; *Schulz*, Lehrbuch der Geschichte des röm. Rechtes, Stuttgart, 1889, S. 224; v. *Wetter*, Pandectes, t. V, Paris, 1911, p. 69.

Divortium е наречен така било поради различието в намеренията, било защото тези, които разтрогват брака си, отиват на различни страни. А по отношение на репудиума, сиреч на ренунциацията, са приети тези думи: „имай за себе си (задръж за себе си) своите вещи“, също така „вземи своите вещи за себе си“.

Вярно е, че думите „id est renuntiatione“ са интерполирани, както още Lenel е установил.³² Има съмнение и относно класичността на фразата „vel a diversitate mentium“.³³ Класичността на целия текст обаче не е оспорена и няма данни тя да се счита съмнителна.

Макар че в този текст Гай не се занимава с дефинирането на понятията „divortium“ и „repudium“, от изложението му може да се разбере, че той не означава с термина „divortium“ само развода по взаимно съгласие. От обяснението, което Гай дава на този термин, се вижда, че под divortium той разбира самото разделяне на съпрузите. Затова именно Гай казва, че диворциумът е наречен така поради различието в намеренията на бившите съпрузи или поради това, че те „отиват на различни страни“. Що се касае до репудиума, Гай го схваща като волеизявление за развеждане и затова свързва repudium с формулите „задръж своите вещи“ и „вземи си своите вещи“.

Така че от цитирания текст личи, че с термина divortium се означава разделянето, разлъчването на съпрузите, прекратяването на съвместния живот в съпругеския дом, а с термина repudium се означава волеизявлението за развод, като последица на което се явява самият divortium.³⁴

4. Форми на repudium

Формите, в които се е извършвало волеизявлението за развод, репудиума, са били най-различни. Употребявали са се формулите: „задръж вещите си“, „вземи си своите вещи“, „бъди здрав, задръж за себе си своите вещи, върни моите“, „иди си, върви си“ – „tuas res tibi habeto“, „tuas res tibi agito“ (Д. 24, 2, 2, 1); „valeas, tibi habeas res tuas, reddas meas“ (Plaut. Amph. 928); „i foras, vade foras“ (Plaut. Cas.

³² Index Interpolationum, II, к. 88.

³³ ц. с. ц. м.

³⁴ Bonfante, Corso, I, p. 244; Leonhard, Divortium, Pauly Wissowa Real Encyclopädie, V, к. 1241; Baudry, Divortium – Daremberg et Saglio, t. II, I, 321; Levy, Der Hergang der römischen Ehescheidung, Weimar, 1925, S. 76.

2, 2, 35) „Illam suam suas res sibi habere iussit ex XII tabulis, claves ademittit, exegit.“ (Cic. Phil. 2, 69).

Било е обичайно волеизявлението за развод да се съобщава на страната, до която е отправено чрез специален вестител – *nuntium remittere*. (Cicero – *De orat.* 1, 40, 183., *neque nuntium priori (uxori – м. б.) remisisset...* и не е изпратил вестител на първата (съпруга).³⁵

Спорно е дали волеизявлението за развод е било съобщавано чрез писмо – *libellus repudii*. Текстът на Д. 24, 2, 7 има предвид такъв именно начин на предаване волеизявлението за развод –

Si penituit eum qui libellum tradendum divortii dedit...

Ако се е разкалял този, който е дал за предаване писмо за развод...

Обаче Levy³⁶ навежда сериозни основания в подкрепа на тезата, че този текст е интерполиран, като се позовава на некоректността на някои употребени в текста термини (*oblatus, per ignorantiam*), на неподходящото място на което е поставена думата *divortii*, и на общи съображения в смисъл, че в класическото право писмената ферма не е била в употребление за предаване на едностранни волеизявления.

Най-сетне волеизявление за развод е могло да се предаде и чрез извършване на конклюдентни действия, напр. чрез връщане на ключовете – *claves remittere*. (Cicero – *Phil.* 2, 28, 69).

Волеизявлението за развод (*repudium*) е едностранен правен акт. За да породи своите последици, не е нужно това волеизявление да бъде съгласувано с волеизявлението на съпруга, до когото е отправено. Изхождайки от тази същност на репудиума, един приписван на Улпиана текст на Дигестите (Д. 24, 2, 4) приема, че волеизявление за развод може да бъде отправено и до една безумна съпруга –

Ulpianus libro vicesimo sexto ad Sabinum.

[*Iulianus libro octavo decimo Digestorum quaerit, an furiosa repudium mittere vel repudiari possit, et scribit furiosam repudiare posse, quia ignorantis loco habetur:*]...

³⁵ Ср. *B o n f a n t e*, Corso, I, стр. 245.

³⁶ Ц. с., стр. 53 и сл.

Улпиан в книга двадесет и шеста до Сабин.

Юлиан в книга осемнадесета на Дигестите пита дали безумната може да изпрати *repudium*, или на нея да се изпрати *repudium*, И пише, че на безумната може да се изпрати *repudium*, защото се третира като незнаеща (неизвестена).

Има много основания обаче, които ни карат да се съмняваме, че този текст наистина е писан от Улпиан. Да се отправя волеизявление до една безумна, за която предварително се знае, че не може да го разбере, е действително напрезен труд. Толкова по-трудно е да се приеме въпросното разрешение за класическо, като се има предвид онова схващане, което класическото римско право има за същността на брака. Ясно е, че според това схващане брак с безумен съпруг не би могъл да съществува, независимо от това, дали е направено волеизявление за развод или не.

5. Repudium, извършен в момент на гняв, на временно разногласие или раздор

Но ако текстът на Д. 24, 2, 4 буди сериозни съмнения относно даденото там разрешение, не би могло да се каже същото за текстовете на Д. 24, 2, 3 и Д. 23, 3, 31, разглеждащи хипотези, при които волеизявлението за развод е направено в момент на гняв, на временно разногласие, раздор, караница и т.н. От тези текстове се вижда, че волеизявлението за развод има стойност дотолкова, доколкото изразява сериозно намерение за прекратяване на брачната връзка. Тъкмо защото бракът на развитото римско право почива не на един формален акт, а на взаимното съгласие на съпрузите, изразяващо се в техния съвместен живот, той може да продължава само дотогава, докато съществува между съпрузите такова съгласие. Изявлението на една от страните, че такова съгласие не е на лице, е достатъчно за прекратяване на брака. Обаче изявлението на една от страните за прекратяване на брака има стойност само доколкото изразява нейната сериозна воля за прекратяване на брачната връзка. Би се отишло много далеч, ако се приеме, че и изявлението, направено в момент на гняв, може да доведе до прекратяване на брака. В този смисъл се изказва изрично Paulus в книга 35 към Едикта:

Д. 24, 2, 3, – Paulus libro trigesimo quinto ad edictum – Divortium non est nisi verum, [quod animo perpetuam constituendi dissensionem fit.] Itaque quidquid in calore iracundiae vel fit vel dicitur, non prius ratum est, quam si perseverantia apparuit iudicium animi fuisse: ideoque per calorem misso repudio si brevi reversa uxor est, nec divortisse videtur.

Истински развод е само този, който се прави с намерение за установяване на трайно несъгласие. И така това, което се прави или се казва в разгорещеността на гнева, не се зачита, преди постоянствуването да е показало, че то е било решение на духа: и затова, след като е бил изпратен *repudium* в момент на гняв, ако съпругата наскоро се е завърнала, счита се, че не се е развела.

Наистина този текст не е убегнал по-сетнешни преработки.³⁷ Beseler счита за интерполирана по-голямата част от текста до думата *ideoque* включително. Но това е крайно становище, което мъчно би могло да се възприеме само въз основа на езиковата неточност.

Трудно бихме могли да се съгласим с мнението на Levy, според което като неподправени трябва да се считат само началото (*divortium non est nisi verum*) и края (след *ideoque*). Сигурна е според мен само установената от Pringsheim и Solazzi интерполация на вметнатото изречение „*quod animo perpetuam constituendi dissensionem fit*“, което не само не е достатъчно добре свързано с останалия текст, но и формулировката му не е безупречна.

Що се касае до тезата на Levy и Beseler, трябва да се отбележи, че краят на текста не би звучал достатъчно убедително, ако не беше свързан с обяснението, че онова, което е направено в момент на гняв, не се зачита. Когато класическият юрист формулира разрешението, че щом съпругата наскоро се е завърнала, това означава, че развод не е имало, той трябва да даде съображенията, по силата на които приема това решение. Не може да се счита достатъчно съображението „*divortium non est nisi verum*“, тъй като цялата проблема е именно там – да се види кога разводът е *verum*.

---

³⁷ Index interpolationum, т. II, к. 88.

Същите съображения, които налагат да не се счита правно релевантно волеизявлението за прекратяване на брака, което е направено в момент на гняв, налагат да се третират като ирелевантни и временните несъгласия и раздори между съпрузите. Този въпрос е разгледан от Папиниан в кн. IV на неговите отговори.

Д. 23, 3, 31 – Papinianus libro quarto responsorum – Quod si non divortium sed iurgium fuit, dos eiusdem matrimonii manebit.

Защото, ако не е имало *divortium*, а раздор (караница), зестрата от същия брак ще се запази (не ще подлежи на връщане – м. б.).

Не са изказани съмнения относно класичността на даденото в текста разрешение. Впрочем трудно би могло да се поддържа обратното разрешение.

Следователно трябва да се приеме, че волеизявление за развод, което е било направено в момент на гняв, възбуда или караница, не е прекратявало римския брак.

ГЛАВА III

Формата на развода според *Lex Iulia de adulteriis*

1. Интерполации в текстовете, установяващи формалния развод – Д. 38, 11, 1, 1; Д. 24.2, 9; Д. 24, 1, 35 и Д. 48, 5, 44

Формата на бракоразвода според данните, които ни дават Дигестите, е била уредена от *lex Iulia de adulteriis*. Текстът на Д. 38, 11, 1, 1, взет от 47 книга на Улпиановия коментар на едикта, говори изрично, че *lex Iulia* е установил определена форма на развода:

Item Iulia de adulteriis, nisi certo modo divortium factum sit pro infecto habet.

Каква е била тази форма изяснява друг един фрагмент – взет от книга II на Паул „За прелюбодеянията“ – Д. 24, 2, 9. Според този фрагмент разводът е трябвало да бъде извършен в присъствието на 7 пълнолетни римски граждани освен освободения роб – *libertus* (който е съобщавал волеизявлението за развод на съпруга, до когото то е било отправено) –

Nullum divortium ratum est nisi septem civibus Romanis puberibus adhibitis praeter libertum eius qui divortium faciet.

Но трябва веднага да се отбележи, че въпросът за установената от *lex Iulia de adulteriis* форма на развода, както и въпросът за последиците от неспазването на тази форма са едни от най-оспорваните в съвременната романистична литература.

Споровете се дължат преди всичко на това, че текстовете, които уреждат тази материя, са основно преработени.

Извънредно характерен в това отношение е фрагментът на Улпиан, възпроизведен в Дигестите под рубриката на титула „*Unde vir et uxor*“ (Д. 38, 11, 1, 1). § 1 на този фрагмент гласи:

Ut autem haec bonorum possessio locum habeat, uxorem esse oportet mortis tempore. [Sed si divortium quidem secutum sit, verum tamen iure durat matrimonium, haec successio locum non habet. Hoc autem in huiusmodi speciebus procedit. Liberta ab invito patrono divortit: lex Iulia de maritandis ordinibus retinet istam in matrimonio, dum eam prohiberet alii nubere invito patrono. Item Iulia de adulteriis, nisi certo modo divotrium factum sit, pro infecto habet.]

За да има място тази *bonorum possessio* (*bonorum possessio unde vir et uxor* – м. б.) нужно е (жената) да бъде съпруга по време на смъртта (на мъжа си). Ако пък е последвал развод, бракът продължава по право, това наследяване няма място. Това става в следните случаи: освободената се развежда със своя патрон против неговата воля. *Lex Iulia de maritandis ordinibus* я задържа в брака, като ѝ забранява да се омъжи за друг против волята на патрона. Също така, ако разводът не е извършен по определен начин, *lex Iulia de adulteriis* го счита за несталнал (недействителен).

Този текст носи ясните следи на една следваща преработка и може да се счита установено, че във формата, в която е дошъл до нас, той не изхожда от Улпиан.

Трябва да се отбележи преди всичко, че във второто изречение на текста установеното от претора в полза на преживелия съпруг наследяване (*bonorum possessio unde vir et uxor*) е означено с термина *successio*. Известно е, че в класическото право този термин не се

употребява за обозначаване на наследяването по преторския едикт. Ясно е след., че терминът *successio* представлява интерполация.

Думата *species* в смисъл на *casus* също не се употребява от класиците. Не са присъщи на класическата юриспруденция и думите „*procedit*“ в смисъл на „става“, „случва се“, „*secutum sit*“, „*habere pro*“ и т.н. Най-сетне трябва да се отбележи и неприсъщата на класиците некоректност в предпоследната фраза „*lex Iulia retinet istam in matrimonio, dum eam prohiberet...*“. *Consecutio temporum* не е спазена.³⁸

Но подправката на текста проличава най-ясно, като се обърне внимание на непримиримото противоречие, от което страда същият. От една страна се приема, че е бил извършен развод, а от друга страна се твърди, че бракът продължава по право – *sed si divortium quidem secutum sit, verumtamen iure durat matrimonium*. Щом е бил извършен развод, бракът не може да продължава по право. Ако ли пък бракът продължава, това означава, че развод от гледище на закона няма. Обратната теза е юридически неудържима.³⁹

Интерполиран е и другият текст на Дигестите, който се занимава с формата на развода – Д. 24, 2, 9 –

Paulus libro secundo de adulteriis –

[*Nullum divortium ratum est nisi*] *septem civibus Romanis puberibus adhibitis praeter libertum eius qui divortium faciet Libertum accipiemus etiam eum, qui a patre avo proavo et ceteris susum versum manumissus sit.*

Никой развод не е действителен, ако не са били поканени седем души пълнолетни римски граждани, без освобождения (роб) на този, който ще се развежда. За освободен ще приемем и този, който е бил освободен от бащата, дядото, пращадото и другите по-нагоре.

---

³⁸ Cp. *S o l a z z i*, *Studi sul divorzio* – *Bulletino dell Istituto di diritto romano*, 36, p. 303–304; *L e v y*, *Hergang der römischen Ehescheidung*, Weimar, 1925, S. 21 ff, *Index interpolationum*, III, k. 69.

³⁹ Cp. *S o l a z z i*, ц. с., стр. 304 и 312.

Началото на текста „*nullum divortium ratum est nisi*“ е подозрително не само с оглед конструкцията на фразата (*nisi... adhibitis*), но с оглед на това, което вече бе казано относно Д. 38, 11, 1, 1. Levy⁴⁰ с право бележи, че тук не за първи път една унищожена фраза се заменя с едно генерализиращо изречение, което започва с *omnes, nihil, или nullus*.⁴¹

Интерполиран е и текстът на Д. 24, 1, 35 – *Ulpianus libro trigesimo quarto ad edictum* –

[*Si non secundum legitimam observationem divortium factum sit,] donationes [post tale divortium] factae nullius momenti sunt, cum non videatur solutum matrimonium.*

Ако разводът не е бил извършен съобразно законното предписание, даренията, направени след такъв развод, са нищожни, понеже бракът не се счита разтрогнат.

Първата фраза на текста не е от класически произход. Думата „*observatio*“ е термин на следкласическото и най-вече на Юстиниановото право. Среща се много често в Кодекса и твърде рядко в Дигестите. Особено съмнително е съчетанието „*secundum legitimam observationem*“.⁴² За интерполирани трябва да се считат и думите „*post tale divortium*“, които очевидно са вмъкнати допълнително в текста.

Основна преработка е претърпял и фрагментът на Гай, включен в кн. 48, титул 5 на Дигестите – Д. 48, 5, 44 – *Gaius libro tertio ad legem duodecim tabularum* –

[*Si ex lege repudium missum non sit (et idcirco mulier adhuc nupta esse videatur), tamen si quis eam uxorem duxerit, adulter non erit. Idque Salvius Iulianus respondit, quia adulterium, inquit, sine dolo malo non committitur: [quamquam dicendum, ne is, qui sciret eam ex lege repudiatam non esse, dolo malo commitat.]*

---

⁴⁰ Ц. с., стр. 25.

⁴¹ За интерполацията на текста вж. Levy, ц. с., стр. 25 и сл., *Index interpolationum*, II, к. 89.

⁴² Levy, ц. с., стр. 24 и Solazzi, ц. с., стр. 315, бел. 1.

Ако не е бил изпратен *repudium* по закона и следователно жената се счита все още омъжена, обаче някой я вземе за съпруга, не ще бъде прелюбодеец. И така отговори Салвий Юлиан, защото прелюбодееянето, казва, без умисъл не се извършва: макар че трябва да се установи, да не би този, който знае, че тя не е разведена според закона, да извършва (прелюбодееяние) с долус.

Текстът, както лесно може да се забележи, носи твърде много следи от преработката, на която е бил подложен. Интерполирано е цялото последно изречение. То не е в съгласие с предходния текст. Ограничението, което то въвежда, не е в съгласие с общата формула, дадена от Юлиан. И граматически последната фраза е некоректна. На лице е несъгласуваност на глаголните времена – *sciret – committat*. Всички тези данни говорят, че последната част на текста (след *quamquam dicendum*) не изхожда от Гай.

За интерполирана трябва да се счита и вмъкнатата фраза „*et idcirco mulier adhuc nupta esse videatur*“, която също не е в хармония с даденото от текста разрешение. Противоречието между тази фраза и разрешението на Юлиан е пълно и неизгладимо. Юлиан не прави различие между случая, когато вторият съпруг знае за недостатъците на развода, с който е прекратен първият брак, и случая, когато той не знае тези недостатъци. Той счита, че вторият съпруг не носи никаква отговорност за *adulterium* и в единия, и в другия случай.

А Юлиан може да поддържа това разрешение само ако приеме, че първият брак е прекратен независимо от неспазване на формата при развода. Иначе, ако бракът не е прекратен и вторият мъж е знаел за това, отговорността за *adulterium* не би могла да се избегне. Аргументът, който Solazzi привежда, за да обоснове липсата на отговорност у втория съпруг, не може да се признае за убедителен. Според Solazzi⁴³ разведената и вторият ѝ съпруг не са в *dolus*, защото неизпълнението на законните формалности по бракоразвода се дължи на първия съпруг. Разведената и вторият ѝ мъж не трябва да носят санкциите за едно нарушение на закона, което не е извършено от тях.

---

⁴³ Ц. с., стр. 316.

Всъщност, ако се приеме, че при неизпълнение на законните форми развод няма и първият брак е в сила, отговорността за *adulterium* не ще може да се изключи, когато вторият мъж знае, че прибира неразведена жена. Що се касае до самата жена, тази отговорност почти винаги ще съществува, тъй като жената почти винаги ще знае, че разводът не е извършен в надлежната форма. Следователно ако Юлиан, без да прави каквито и да било ограничения, отхвърля отговорността както на втория съпруг, така и на жената, той прави това, защото стои на позицията, че първият брак е разтрогнат, без да се гледа дали са спазени формалните предписания на *lex Iulia* или не.⁴⁴

2. Текстовете на Д. 23, 2, 33; Д. 24, 1, 64; Д. 24, 1, 32, 13; Д. 24, 2, 11 и Д. 24, 1, 57 и неформалният развод в класическото право

Разрешението, което ни дават Д. 38, 11, 3, 1; Д. 24, 2, 9; Д. 24, 1, 35 и Д. 48, 5, 44 е съмнително преди всичко поради това, че тези текстове са основно преработени и в тази си форма, в която са достигнали до нас, не изхождат от класическите юристи. Следващата преработка, на която тези текстове са били подложени, сама по себе си е достатъчно основание за сериозни съмнения относно класичността на дадените в тях разрешения, особено след като бе установено, че преработката е засегнала текстовете и в онези техни части, които се занимават с последиците от неспазване формата на развода.

В случая обаче има и нещо повече. Редица текстове (Д. 24, 1, 64; Д. 24, 1, 32, 13; Д. 23, 2, 33; Д. 24, 2, 11) изхождат от хипотези, които третираят неформалния развод като възможен. Вярно е, че в тях не се казва изрично, че разводът, макар и неформален, е действителен. Впрочем, именно затова тези текстове са могли да се запазят в Юстиниановата кодификация, където вече е било установено положението, че неспазването на формата води до недействителност на развода.

Но, макар и да не отбелязват изрично, че разводът, извършен в нарушение на предвидената форма, е действителен, тези текстове,

---

⁴⁴ Считат текста за интерполиран *B o n f a n t e*, *Corso di diritto romano*, vol 1, Roma, 1925, p. 248–249; *S o l a z z i*, ц. с., стр. 316; *L e v y*, ц. с., стр. 19–21; вж. и *Index interpolationum*, III, к. 534.

както вече подчертах, изхождат от хипотези, които не биха могли да се поставят, ако би важало правилото, че неформален развод не може да съществува.

Характерен е в това отношение текстът на Д. 23, 2, 33 – *Marcellus libro tertio ad legem Iuliam et Papiam* –

[*Plerique opinantur*] cum eadem nullius ad eundem virum revertatur, id matrimonium idem esse: quibus adsentior, si non multo tempore interposito reconciliati fuerint nec inter moras aut illa alii nupserit aut hic aliam duxerit [maxime si nec dotem vir reddiderit.]

Повечето мислят, че когато същата жена се върне при същия мъж, този брак е същият. Съгласен съм с това, ако са се сдобрили, преди да е минало дълго време, и ако междуременно нито тя се е омъжила за друг, нито той се е оженил за друга и особено ако мъжът не е върнал зестрата.

Levy приема, че началното изречение „*plerique opinantur*“, както и последното – след думите „*maxime si nec...*“ са интерполирани. Тези интерполации може да се смятат за доказани. Невръщането на зестрата няма значение за развода.⁴⁵

Но за въпроса, който ни занимава, тези интерполации са без значение. Важно е разрешението, което текстът дава в своята неинтерполирана част. Според това разрешение, ако съпрузите са се сдобрили, след като е минало дълго време, ако те са встъпили в брак повторно, първият брак е прекратен независимо от това, че формален развод не е бил извършен.

Изобщо цялата проблема, която текстът поставя и разрешава, не би могла да съществува, ако разводът в класическото право е могъл да бъде само формален, както твърдят разгледаните в предходния параграф текстове. Ако действително разводът в класическото право е трябвало да се извърши под страх на недействителност в предписаната от закона форма, не би могъл да се постави въпросът, дали бракът продължава, щом като същата жена се завърне при същия мъж.

Същото трябва да се каже и за разрешението, което дава Д. 24, 1, 64 – *Iavolenus libro sexto ex posterioribus Labeonis* –

⁴⁵ Levy, ц. с., стр. 88, бел. 1 и стр. 12, бел. 15 и 16.

Vir mulieri divortio facto quaedam idcirco dederat, ut ad se reverteretur: mulier reversa erat, deinde divortium fecerat. Labeo: Trebatius inter Terentiam et Maecenatem respondit, si verum divortium fuisset, ratam esse donationem, [si simulatum, contra], sed [verum est, quod] Proculus et [Caecilius] putant, tunc verum esse divortium et valere donationem [divortii causa factam] si aliae nuptiae insecutae sunt aut tam longo tempore vidua fuisset, ut dubium non foret alterum esse matrimonium: [alias nec donationem ullius esse momenti futuram].

Мъжът, след като бил извършен развод, е дал нещо на жената, с цел да се върне при него; жената се е върнала, след това се е развела. Лабейон: Требадий за случая между Теренция и Меценат отговорил, че ако е имало истински развод, дарението било валидно, ако разводът е бил симулативен, обратно. Но правилно е това, което Прокул и Цецилий мислят, че тогава разводът е истински и дарението, направено по повод развода има сила, ако е последвал друг брак или пък жената е била толкова дълго време разведена (*vidua*), та да няма съмнение, че бракът е друг: иначе дарението ще бъде недействително.

Няма съмнение, че и този текст е претърпял сериозна преработка и че пред нас не стои първоначалният текст на Яволен. Разбира се, че добавки като тази, която съставлява последното изречение на текста, или като фразата „*si simulatum contra*“, които и външно изглеждат допълнително добавени към текста, мъчно могат да се припишат на Яволен.⁴⁶ Още по-мъчно би могло да се припишат на Яволен думите „*divortii causa factam*“, които Levy с основание нарича „неразбираема глоса“.⁴⁷

Най-сетне трябва да се каже, че някои формулировки на текста показват, че Яволен не е бил разбран от този, който го е преработвал. Злополучната дума *Caecilius* сигурно не е стояла в първоначалния текст. (Днес тази дума се заменя от романистите било с *Celius*, било с *Celsus*.)

⁴⁶ Levy, ц. с., стр. 87.

⁴⁷ Levy, ц. с., ц. м.; относно тълкуването на текста вж. и Bonfante, Corso, I, стр. 247.

И тук, както и при предходния текст, интересно е, че се поставя проблемата за съдбата на един брак, който не е прекратен с формален развод. Това показва, че разрешението, какво неформалният развод бил недействителен и брачната връзка се запазвала, не е разрешение на класическото право, или най-малкото, че това не е разрешение, възприето за всички случаи. Характерен е също текстът на Д. 24, 1, 32, 13 – *Ulpianus libro trigesimo tertio ad Sabinum* –

Si mulier et maritus diu seorsum quidem habitaverint, sed honorem invicem matrimonii habebant [quod scimus interdum et inter consulares personas subsecutum], puto donationes non valere, quasi duraverint nuptiae: [non enim coitus matrimonium facit, sed maritalis affectio]: si tamen donator prior decesserit, tunc donatio valebit.

Ако съпругата и съпругът дълго време са живели отделно, но са проявявали взаимно зачитане на брака, което знаем, че се е случвало понякога и в сред лица с консулски ранг, мисля, че даренията не са валидни, като че ли бракът е продължавал: защото не половият акт прави брака, а волята за брачно съжителство (*maritalis affectio*): ако обаче дарителят умре по-рано, тогава дарението ще бъде действително.

В този текст вметнатото изречение „*quod scimus interdum et inter consulares personas subsecutum*“ не е от класически произход. Лошата спойка на това изречение с останалия текст, както е неприсъщото на класиците *subsecutum* показват, че това изречение е интерполирано. Колкото се отнася до фразата „*non enim coitus matrimonium facit, sed maritalis affectio*“, още Kübler в края на миналото столетие е установил нейната некласичност.⁴⁸ Че само половият акт съвсем не е достатъчен за установяването на брачни отношения е всеизвестно, а при това за разглеждания случай това е аргумент без особена стойност. Подобна наивна аргументация едва ли би могла да се припише на Улпиан. Levy счита това изречение за глоса.⁴⁹

Но с оглед на занимаващия ни въпрос по-важното е, че проблемата за прекратяването на брака поради разделния живот на съпру-

⁴⁸ Z. Sav. St. XI (1890), s. 49.

⁴⁹ L e v y, ц. с., стр. 11.

зите не би могла въобще да се постави, ако наистина беше установено, че разводът под страх на недействителност трябва да се извършва само в предвидената от закона форма.

Текстът на Д. 24, 2, 11 също е несъвместим с положението, че в класическото право разводът е бил строго формален.

Д. 24, 2, 11, pr. – *Ulpianus libro tertio ad legem Iuliam et Papiam* –

Quod ait lex: „divortii faciendi potestas libertae, quae nupta est patrono, ne esto“, [non infectum videtur effecisse divortium, quod iure civili dissolvere solet matrimonium. Quare constare matrimonium dicere non possumus, cum sit separatum. Denique scribit Iulianus de dote hanc actionem non habere. Merito igitur, quamdiu patronus eius eam uxorem suam esse vult, cum nullo alio conubiura ei est. Nam quia intellexit legis lator facta Libertae quasi diremptum matrimonium, detraxit ei cum alio conubium]. Quare cuicumque nupserit, pro non nupta habebitur.

Законът казва следното: „Освободената, която е омъжена за своя патрон, да няма власт да се развежда“. Счита се, че разводът е станал, тъй като бракът (по начало) се разтрогва по цивилното право. Затова не можем да кажем, че бракът продължава, когато е разтрогнат. В заключение Юлиан пише, че тя няма иск за зестрата. И тъй заслужено тя няма конубиум с никой друг, докато нейният патрон желае тя да бъде негова съпруга. Законодателят именно, тъй като е схванал брака като разтрогнат поради действието на освободената, отнел ѝ е способността да се омъжи за друг. Следователно за когото и да се омъжи, ще се счита неомъжена.

Несъмнено е, че този текст е претърпял значителна преработка от страна на компилаторите, а може би и преди тях. За това говори тежката, неприсъща на класическия юрист фраза, повторенията, които се срещат в текста, употребата на неприсъщи на класиците обрати на речта и думи като „*quare*“, „*merito igitur*“. Текстът отрича възможността да се води *actio de dote* поради разтрогването на брака с либертината, а класическото право познава като искове за връщане на зестрата *actio rei uxoriae* и *actio ex stipulatu*. Интерполацията

на текста в този пункт е толкова явна, че е била маркирана още в 1908 г. в Момзеновото издание на *Corpus iuris civilis*.⁵⁰

И тук самото поставяне на въпроса показва, че даже в случая, когато на освободената е запретиено да сключи втори брак без съгласието на патрона, неин съпруг, бракът ѝ с патрона не е могъл да се запази при едно фактическо прекратяване на брачната общност.

Най-сетне в Дигестите е запазен един текст, който поставя волеизявлението за развод наред с напускането на съпругеския дом. Запазването на този текст се обяснява с това, че той е бил включен във формулата на една стипулация, която е била възпроизведена в един фрагмент на Паул, даден в титула „*De donationibus inter virum et uxorem*“ (Д. 24, 1, 57 – *Paulus libro septimo responsorum*).

Текстът гласи:

„– si per me meosque mores quid steterit, quo minus in diem vitae nostrae matrimonium permaneat, sive invito te discessero de domo tua vei repudium tibi [sine ulla querella] misero divortiumque factum per me probabitur, tunc viginti, quae mihi hac die donationis causa dare voluisti, daturam restituturam me sine ulla dilatione: spondeo“.

„... ако аз и моето поведение ще станат причина бракът ни да не продължи до края на живота ни, било че против твоята воля ще напусна дома ти, или ще ти изпратя развод (*repudium*), без какъвто и да било спор и ще се установи, че разводът (*divortium*) е предизвикан от мен, обещавам, че тогава без никакво отлагане ще дам и ще върна двадесетте, които днес пожела да ми дадеш като дар.“

Във възпроизведения цитат думите „sine ulla querella“, които не отговарят на формулираната в началото на текста алтернатива и правят излишно следващото изречение, представляват вмъкната от глосаторите добавка, както е установил Levy.⁵¹ Подозрителна е и думата „spondeo“, относно класичността на която са изразили съмнения Beseler и Dumont. За да бъде спазена *consecutio temporum*,

---

⁵⁰ Относно интерполациите в текста вж. Von Fantе, Corso, I, стр. 249 и Levy, ц. с., стр. 137 и сл.

⁵¹ Levy, ц. с., стр. 7 бел. 1.

spondeo“ трябва да се замени с „spondi“. както предлагат цитираните двама автори⁵².

Текстът като цяло обаче и разрешението, което дава той, са несъмнено класически. А според този текст бракът може да се прекрати както с едно волеизявление за развод, така и с напускане на съпружеския дом против волята на съпруга, което означава прекратяване на брачната общност. Именно защото бракът може да се прекрати както по единия, така и по другия начин, жената обещава на своя съпруг да му върне дарението, което той ѝ е направил, както в случай, че напусне къщата му против неговата воля, така и в случай, че му изпрати *repudium*.

3. Текстовете на С. 5, 17, 6 и на С. 5, 17, 8, пр. и неформалният развод в класическото право

Съществуването на неформалния развод в класическото право се установява и от две конституции, включени в *Codex Iustinianus*, книга V, титул XVII – *De repudiis et iudicio de moribus sublato*.

Първата конституция, издадена от императорите Диоклетиан и Максимиан, (294 г.), гласи:

Licet repudii libellus non fuerit traditus vel cognitus marito, dissolvitur matrimonium. (С. 5, 17, 6).

Макар че бракоразводното писмо не е било предадено или не е било узнато от съпруга, бракът се прекратява.

Смисълът на текста не може да бъде друг освен, че според император Диоклетиан за валидността на бракоразвода е без значение дали е било предадено бракоразводно писмо. Ако е било необходимо за действителността на развода да бъде получено бракоразводно писмо от другия съпруг, то от само себе си се разбира, че едно написано, но не предадено писмо не може да има никакво значение. Следователно щом Диоклетиан поставя неузнаването на разводното писмо наред с непредаването му, това означава, че той счита репудиума за възможен и без да е имало *libellus repudii*.⁵³

С други думи това означава, че Диоклетиан счита за допустим и неформалния развод, като потвърждава практиката на класическо-

⁵² *Index interpolationum*, 11, к. к. 85 и 86.

⁵³ *L e v y*, ц. с., стр. 65.

то право. Диоклетиан отхвърля задължителността на създалия се в източната половина на империята обичай разводът да се извършва чрез разводно писмо. Този обичай обаче се е наложил около 150 години по-късно чрез конституцията на Теодосий и Валентиниан от 449 г.⁵⁴

Според тази конституция (C. 5, 17, 8 pr.)

Consensu licita matrimonia posse contrahi, contracta non nisi misso repudio solvi praecipimus. Solutionem etenim matrimonii difficiliorem debere esse favor imperat liberorum.

Постановяваме законните бракове да могат да се сключват чрез (просто) съгласие, сключените да не могат да се разтрогнат, ако не бъде изпратен *repudium*. Защото благосклонността (грижата) спрямо децата налага прекратяването на брака да бъде по-трудно.

Вижда се следователно, че императорите Теодосий и Валентиниан са били тези, които са установили, че прекратяването на брака трябва да става само по пътя на волеизявлението за развод. Тъкмо този факт най-ясно показва, че преди това неформалният развод е бил възможен. Императорите Теодосий и Валентиниан са постановили, че „сключените бракове не могат да се разтрогнат, ако не бъде изпратен *repudium*“, именно защото преди това браковете са могли да се разтрогват и без изпращането на такъв.

Това се вижда и от обстоятелството, че конституцията на Теодосий и Валентиниан счита за необходимо да обоснове и оправдае това – очевидно ново за римското право – разрешение, като казва, че то се налага от *favor liberorum*. Чрез просто съгласие бракът може да се сключи, казва въпросната конституция, потвърждавайки едно съществуващо положение. Но преминавайки след това към разтрогването на един сключен брак, конституцията постановява, че тук вече се изисква определена форма за бракоразводното волеизявление. Нужно е да бъде изпратен *repudium*, защото *favor liberorum* (интересът на децата) налага прекратяването на брака да бъде по-трудно от сключването му.

---

⁵⁴ Относно този обичай вж. L e v y, ц. с., стр. 106–130.

Нуждата да се обосновава по този начин формата на развода говори, че се касае за едно нововъведение, и то за нововъведение, което не е в хармония със съществуващото дотогава положение на нещата в тази област.

Ако преди конституцията на Теодосий и Валентиниан от 449 г. разводът е могъл да се извършва само с участието на седем свидетели, както след нея той е могъл да става само с помощта на *libellus repudii*, би било налице просто едно сменяване на една бракоразводна форма с друга. Следователно цялата аргументация за необходимостта прекратяването на брака да бъде по-трудно от сключването му би представлявала разбиване на отворени врати. Независимо от това, ако участието на седемте свидетели е било задължително до момента на издаването на въпросната конституция, авторите на същата биха взели отношение към тази установена вече форма, като я отменят или като я съчетаят по някакъв начин с *libellus repudii*.

Фактът, че това не е било направено и че за такава форма въобще не се споменава, показва, че по времето на Теодосий и Валентиниан не се е прилагала подобна форма на развод. А тя не се е прилагала и много време преди това – още в класическото право, – както бе установено от разгледаните в предходния параграф текстове, установяващи допустимостта на неформалния развод в класическото право.

Всичко това потвърждава извода, който вече много пъти бе отбелязван – че римското право е познавало неформалния развод и след *lex Iulia*.

4. Юстинианови и предюстинианови интерполации и проверката на Д. 24, 2, 9

Всички разгледани в тази глава текстове показват, че в класическото право са били познати и разводи, извършени без спазване на установената от *lex Iulia* форма. А това дава основание да се съмняваме, че въпросната форма е била наистина установена от *lex Iulia* и прави извънредно деликатен въпроса за смисъла и значението на бракоразводната форма в класическото право.

Ето защо текстовете, които предписват бракоразводната форма, трябва да бъдат подложени на една грижлива проверка. С тази проверка трябва да се установи дали формата, за която се говори в

Д. 24, 2, 9, не е създадена в същност едва в Юстиниановото право, resp. дали тя не е от следкласически, но предюстинианов произход.

С други думи нужно е да се установи, дали даденото в този текст разрешение не е резултат на една Юстинианова или предюстинианова преработка на класическите разрешения.

Трябва да се отбележи, че последните изследвания в областта на интерполациите поставят проблемата за преработката на класическите текстове в една нова светлина. След излизането на последните изследвания на Levy, Schulz, Wieacker, Kaser⁵⁵ може да се смята за установено, че интерполации в класическите текстове са били извършени не само от съставителите на Дигестите, но и много време преди това, и то както в Източната римска империя, така и на Запад. Вярно е, че някои от интерполациите в съчиненията на класическите юристи се дължат на невежеството на ония, които са боравили с тези съчинения. В това отношение преработката на Сентенциите на Паул е извънредно характерна. Но трябва да се изтъкне и да се подчертае, че основните промени в работите на класическите юристи са промени, предизвикани от други причини. Основните промени в работите на класическите юристи са предизвикани от нуждата – дадените от класическите юристи разрешения да бъдат пригодени към променената икономика на римското общество по времето на Домината.

Икономическият базис на робовладелския Рим не се е променил внезапно, и то по времето на Юстиниан, а се е променял постепенно дълго време преди това. Ето защо редица институти на класическото римско право са били постепенно изменяни и пригаждани към променения икономически базис. Поради това именно работите на класическите римски юристи е трябвало да бъдат интерполирани още в епохата на следкласическото право. Само по този начин е било възможно те да бъдат пригодени към изискванията на изменена-

---

⁵⁵ Cp. Schulz, Die Ulpianfragmente des Papyrus Rylands 474 und die Interpolationenforschung. – Z. Sav. St. 68 (1951), S. 1–29; Kaser, Zum heutigen Stand der Interpolationenforschung – Z. Sav. St. 69 (1952), S. 60–101; Wieacker, Z. Sav. St. 67 (1950), S. 360 ff; с новите работи на Levy, Pauli Sententiae, 1945 и Vulgarization of Roman Law in the Early Middle Age (Mediaeval et Humanist 1, 1945) не разполагам.

та римска икономика. Ако тези предюстинианови поправки и интерполации в класическите текстове са могли да бъдат разкрити едва напоследък, след като е бил натрупан огромен материал и след като са били извършени неимоверно много проучвания върху отделни текстове, това показва колко много се затруднява всяка, включително и най-специалната научна работа от липсата на правилен методологически подход.

С оглед на току-що казаното, налага се текстът на Д. 24, 2, 9, в който е дадена задължителната форма на римския развод, да бъде подложен на щателна проверка в две насоки.

Необходимо е преди всичко да се провери дали предвидената в този текст форма, така както е дадена, наистина изхожда от законодателството на Октавиан Август или, напротив, това е форма, установена едва в следкласическото или в Юстиниановото право.

След като бъде разрешен този първи въпрос, ще може да се постави въпросът, какво е значението на установената от Д. 24, 2, 9 форма, какви са последиците от нейното неспазване. Ясно е впрочем, че този въпрос ще се постави само в случай, че установената от Д. 24, 2, 9 форма е била действително позната на класическите юристи. Ако тази форма е била създадена едва в следкласическото право или от Юстиниан, то очевидно цялата проблема отпада от терена на римското класическо право.

Ако обаче се установи, че предвидената в Д. 24, 2, 9 форма наистина изхожда от законодателството на Августа и следователно е имала приложение в класическото право, тогава се поставя въпросът за нейното значение, за последиците, които са настъпвали при нейното неспазване, за начина, по който формалните предписания на *lex Iulia* са били съчетани с известните на класическото право неформални бракоразводи и изобщо със системата на брака в класическото право.

5. Формата, установена от Д. 24, 2, 9, е от класически произход

Задължителната форма, в която е трябвало да се извърши римският бракоразвод, е дадена в Д. 24, 2, 9 със следната формулировка:

Nullum divortium ratum est nisi septem civibus Romanis puberibus adhibitis praeter libertum eius qui divortium faciet...

Първият въпрос, който се поставя във връзка с така установената форма, е въпросът, дали последната не е в същност дело на Трибониановата комисия. Както бе изяснено по-преди,⁵⁶ текстът вдъхва съмнения относно класичността на дадената в него формулировка, а това дава известно основание да бъдат считани Трибониан и неговите сътрудници за автори на същия.

Трябва веднага да се отбележи обаче, че авторството на Трибониановата комисия в този случай трябва да бъде решително отхвърлено. Както е известно, по времето на Юстиниан, пък и много време преди това – след издаването на известната конституция на Каракала от 212 г., – почти всички жители на обширната Римска империя, са имали вече римско гражданство. Ето защо изискването свидетелите да бъдат римски граждани се явява неразбираемо за тази епоха. Какъв смисъл има да се подчертава, че седемте свидетели трябва да бъдат римски граждани, когато всички жители на империята са вече римски граждани. Това изискване би имало смисъл и значение само ако при издаването му не всички жители на Римската империя са били *cives romani*⁵⁷.

Не би могло следователно да се приеме, че установената от Д. 24, 2, 9 форма е от времето на Юстиниан. Но по същите съображения не би могло да се приеме, че тази форма е от следкласически произход. По времето на Домината жителите на Римската империя са имали вече римско гражданство. Следователно и в следкласическото право не е имало никакъв смисъл установяването на такава форма, която да изисква участието на римски граждани като свидетели при извършването на едно волеизявление.

Има впрочем и едно друго съображение, което подкрепя застъпената тук теза, че установената в Д. 24, 2, 9 форма не е от следкласически произход. Нито една от конституциите на следкласическото право не въвежда изискването при сключването на някаква правна сделка да участвуват определен брой свидетели. Двете конституции на императорите Лъв и Константин (С. 8, 17, 11 и *interpretatio* на из-

⁵⁶ Стр. 24–25.

⁵⁷ По-различна аргументация у L e v y, ц. с., стр. 26–27.

губената конституция на Константин – С. Theod 4, 12, 2), които съставляват изключение от горното правило, са интерполирани.⁵⁸

Най-сетне – и това съображение, струва ми се, е меродавно – сравнението на Д. 24, 2, 9 с редица текстове от Институциите на Гай разкрива пълна аналогия между формата, която тези текстове установяват, и формата, установена от Д. 24, 2, 9.⁵⁹

Преди всичко прави впечатление голямата близост, която съществува между предписаната за бракоразводното волеизявление форма и формата на онова волеизявление, което прави манципиращият.

Както е известно, ритуалът на манципацията е даден от Гай в параграф 119 на първата книга на неговите Институции, който гласи:

Est autem mancipatio, ut supra quoque diximus, imaginaria quaedam venditio; quod et ipsum ius proprium civium Romanorum est, eaque res ita agitur: adhibitis non minus quam quinque testibus civibus Romanis puberibus et praeterea alio eiusdem condicionis, qui libram aeneam teneat, qui appellatur libripens, is qui mancipio accipit, rem tenens ita dicit: hunc ego hominem ex iure quiritorium meum esse aio isque mihi emptus esto hoc aere aeneaque libra; deinde aere percutit libram idque aes dat ei a quo mancipio accipit quasi pretii loco.

Манципацията обаче, както казахме по-горе, е една привидна продажба; впрочем това право е свойствено на римските граждани и тази работа се извършва така: като бъдат поканени не по-малко от пет свидетели, пълнолетни римски граждани, и освен това друг със същото положение, който да държи бронзови везни и който се нарича *libripens* (везномерец), този, който манципира, държейки вещта, казва така: твърдя че този роб е мой по правото на квиритите и нека той бъде купен за мен с този

---

⁵⁸ *L e v u* е установил, че С. 8, 17, 11 на император Лъв е интерполирана и че *Interpretatio* към изгубената С. Th. 4, 12, 2 буди извънредно големи съмнения, които не позволяват да се приеме, че посочените в текста на тази конституция седем свидетели са свидетели, установени в следкласическото право, и че по този начин се изменя неформалната *denuntiatio* на G1, 91, GII, 160 и Ulp. Reg. 11, 11 – вж. *L e v u*, ц. с., стр. 28–29.

⁵⁹ Сравни аргументацията на *L e v u*, ц. с., стр. 26 и сл., която само отчасти може да бъде възприета.

бронз и бронзовите везни; след това удря с бронза по везните и дава този бронз на оня“, от когото получава в манципиум, така да се каже като цена.

Формата, в която манципирацията трябва да направи своето волеизявление, е същата и при коемпцията, и при *mancipatio familiae*.

Обяснявайки начините, по които жената попада под *manus* на мъжа, Гай отбелязва:

Coeptione vero in manum conveniunt per mancipationem, id est per quandam imaginariam vendiditionem; nam adhibitis non minus quam quinque testibus civibus Romanis puberibus, item libripende.... (G. I, 113).

При коемпцията пък попадат под *manus* чрез манципация, сиреч чрез една привидна продажба; защото, като бъдат поканени не по-малко от пет свидетели, пълнолетни римски граждани, също и либрипенс ...

Същата формула е употребена и при присъщата на древното римско право *mancipatio familiae* (G. II, 104):

Eaque res ita agitur: qui facit testamentum, adhibitis, sicut in ceteris mancipationibus, quinque testibus civibus Romanis puberibus et libripende ...

И тази работа се извършва така: който прави завещание, след като бъдат поканени, както при другите манципации, пет свидетели, пълнолетни римски граждани и либрипенс...

Виждаме следователно, че при всички случаи, където манципацията намира приложение, се сочи като задължително изискването при извършването ѝ да участвуват пет души свидетели, пълнолетни римски граждани. Като форма за извършването на волеизявлението за развод текстът на Д. 24, 2, 9 установява също така изискването да участвуват свидетели, които са пълнолетни римски граждани. Само че броят на свидетелите в последния случай е седем, а не пет. Обаче това различие в броя на свидетелите не може да даде повод за съмнение, че има следваща преработка на текста, тъй като на класическото право е позната и форма, която изисква участието на седем души свидетели.

Твърде характерно е при това – и този факт още тук трябва да се подчертае, – че се касае за форма, която е въведена тъкмо от един закон на Августа – *lex Aelia Sentia*. Според този закон, издаден в самото начало на настоящата ера (година 4-та), освободеният, преди да е навършил 30-годишна възраст, е добивал възможността да стане римски гражданин при спазването на подобна форма.

Текстът на Гай (*G. I, 29*), където се разглежда този въпрос, гласи:

Statim enim ex lege Aelia Sentia minores triginta annorum manumissi et Latini facti si uxores duxerint vel cives Romanas vel Latinas coloniaras vel eiusdem condicionis cuius et ipsi essent, idque testati iuerint adhibitis non minus quam septem testibus civibus Romanis puberibus, et filium procreaverint, cum is filius anniculus esse coeperit, datur eis potestas per eam legem adire praetorem vel in provinciis praesidem provinciae, et adprobare se ex lege Aelia Sentia uxorem duxisse et ex ea filium anniculum habere; et si is, apud quem causa probata est, id ita esse pronuntiaverit, tunc et ipse Latinus et uxor eius si et ipsa eiusdem condicionis sit, et filius, si et ipse eiusdem condicionis sit, cives Romani esse iubentur.

Защото по закона на Елий и Сенций освободените преди навършването на 30 години и станали латини, ако са се оженили било за римски гражданки, било за латинки колониарии, било за жени от същото положение, от което са и те – и това е било установено, след като са били поканени не по-малко от седем свидетели, пълнолетни римски граждани, – и са добили син, когато този син стане на една година, дава им се възможност от този закон да отидат при претора или в провинциите при управителя на провинцията и да докажат, че те са си взели жена съгласно закона на Елий и Сенций и че от нея имат син на една година; и ако този, при когото въпросът е бил отнесен, се е произнесъл, че това е така, тогава постановява се да бъдат римски граждани и самият латин, и съпругата му, ако и самата тя е в същото положение, и синът, ако и той е в същото положение.

Какво именно е трябвало да засвидетелствуват седемте свидетели, в текста на Гай не е много ясно казано. Този въпрос е уяснен в Регулите на Улпиан, в които впрочем засвидетелствването е

преписано на *lex Iunia Norbana*, а не на *lex Aelia Sentia*.⁶⁰ Обаче, когато се съпоставят двата текста, не остава съмнение, че се касае за същия институт.

Според *Ulp. Reg. 3, 3* —

Liberis ius Quiritium consequitur Latinus, qui minor triginta annorum manumissionis tempore fuit; nam lege Iunia cautum est, ut si civem Romanam vel Latinam uxorem duxerit, testatione interposita, quod liberorum quaerendorum causa uxorem duxerit, postea filio filiave nato natave et anniculo facto, possit apud praetorem vel praesidem provinciae causam probare et fieri civis Romanus.

Чрез децата си придобива квиритско право латинът, който е бил по-млад от тридесет години по време на освобождението; защото от Юниевия закон е установено, ако се е оженил за римска гражданка или за латинка, след като е било засвидетелствувано, че се е оженил *liberorum quaerendorum causa* (за да има деца), после, след като му се е родил син или дъщеря и е станал на една година, той да може да установи основанието пред претора или пред управителя на провинцията и да стане римски гражданин.

Трябва веднага да се отбележи, че за проблемата, която разглеждаме, не е толкова важно, дали описваната в последните два текста форма е била установена от *lex Aelia Sentia* или от *lex Iunia Norbana*. Както законът на Елий и Сенций, така и Юниевият закон са издадени по времето на Октавиан Август (първият — както вече бе посочено — в год. 4 на наст. ера, вторият — вероятно 15 години по-късно).

Следователно, може да се сметне за безспорно установено, че тъкмо законодателството на Августа е възприело като форма на едностранно волеизявление (волеизявлението на освобождения преди навършване 30-год. възраст *libertinus*) участието на седем души свидетели пълнолетни римски граждани. А тази именно форма се сочи от текста на Д. 24, 2, 9 като форма, установена и от *lex Iulia de adulteriis* (г. 18 преди наст. ера).

---

⁶⁰ Вж. по този въпрос Levy, ц. с., стр. 31.

Разбира се, днес ние можем да правим само догадки, кои съображения са наложили волеизявлението на освобождения и волеизявлението за развод да бъдат правени в присъствието на седем души свидетели. Мисля, че не е невъзможно броят на свидетелите в тези два случая да е бил повлиян от общия брой на лицата, участващи в манципационния акт – и при манципацията манципирацията произнася тържествените думи в присъствието на седем души – отчуждателя, везномереца и петте свидетели. Не е невъзможно щото дълбоко залегалата в практиката форма на манципацията да е повлияла на Августовското законодателство тъкмо с общата бройка на участващите в манципацията лица.

Разбира се, това са само догадки. Несъмнено е във всеки случай едно. Не може да се отдаде на простата случайност фактът, че предвидените в G. I, 29 и D. 24, 2, 9 формални изисквания разкриват такава поразителна прилика с формата на манципацията.

Едно просто съпоставяне на формата на манципационното волеизявление с формата на волеизявлението на освобождения (по *lex Aelia Sentia*) и с бракоразводното волеизявление (по *lex Iulia de adulteriis*) показва, че законодателят е подражавал на манципационната форма.

I. форма на манципац. волеизявление (G. I, 119; G. I, 113; G. II, 104)	II. форма на волеизявление на освобождения – <i>lex Aelia Sentia</i> (G. I, 29)	III. форма на бракоразводното волеизявление – <i>lex Iulia</i> (D. 24.2, 9)
adhibitis non minus quam quinque testibus civibus Romanis puberibus (при mancip. familiae – adhibitis quinque testibus civibus Romanis).	adhibitis non minus quam septem testibus civibus Romanis puberibus.	Septem civibus Romanis puberibus adhibitis.

Подражанието е несъмнено. То личи от самата редакция на G. I 29 и D. 24, 2, 9. И Гай, и Паул употребяват същата формулировка, служат си със същите думи, следват дори същия ред за подреждането на тези думи, които са употребени във формулата на манципацията. Даже повърхностното прочитане на текстовете показва, че формата на манципацията е била пренесена към другите два случая.

Обяснението на факта, че законодателят е взел като модел формата на манципационния акт, трябва да се търси в това, че и при манципацията, макар че последната е двустранна, а не едностранна правна сделка, волеизявление прави само манципиращият. Много леко е било при това положение формата на манципацията да бъде взета като модел за оформяването на едностранни волеизявления и по този начин да бъде изградена формата на волеизявлението на оженилия се *liberorum quaerendorum causa* и формата на бракоразводното волеизявление.

Пренасянето на манципационната форма към тези случаи е било напълно естествено за началото на Принципата, когато писмената форма не е била разпространена и засвидетелствуването на волеизявленията на гражданите пред специален държавен орган не е било познато.

Всички направени проверки, следователно, водят все до същия извод. Установената в текста на Д. 24, 2, 9 форма за развод е била създадена наистина от законодателството на Августа. Законът, който е установил формата за развод, е наистина *lex Iulia de adulteriis*.

6. Опитите на Bonfante, Solazzi и Levy да примирят Д. 24, 2, 9 с неформалния развод

Една от най-мъчните проблеми, които се поставят във връзка с класическия развод, е проблемата да се съчетае установената от *lex Iulia* форма на развода с познатия на класическото право неформален развод.

Установено е, че бракоразводната форма, предвидена в Д. 24, 2, 9, е създадена още по времето на Августа. Но установено е също така, че както по времето на Августа, така и след това – в класическото римско право – е бил познат и неформалният развод. Как да се съгласуват тези на пръв поглед непримирими положения?

Примиряването на тези две несъчетаеми положения би могло да се извърши само на една плоскост – като се отдаде на предписаната от *lex Iulia* форма ограничено значение. Примиряването на бракоразводната форма на *lex Iulia* с неформалния развод би могло да се извърши, като се приеме, че тази форма не засяга всички случаи на развод или пък че тя е необходима само с оглед на някои определени последици на развода, или с оглед целите на други, свързани с развода институти.

Пръв сериозен опит⁶¹ в новата романистична литература за съгласуване текста на Д. 24, 2, 9 с неформалния развод е направен от Bonfante.⁶²

Според Bonfante „трябва да се счита, че *lex Iulia* въвежда тези форми изключително за *repudium* в тесен смисъл, т.е. за развода, желан само от една от страните, и че в случая на развод по взаимно съгласие или *bona gratia*, което би трябвало да бъде едно единствено понятие в класическото право, тези форми не са необходими. Необходимостта от участие (на свидетели) се разбира, когато единият от съпрузите извършва *repudium*: не се разбира обаче когато двамата са съгласни да се разведат. Текстовете, които пренебрегват формите, намекуват изглежда точно за развод по взаимно съгласие.“⁶³

Тази аргументация на Bonfante не може да се възприеме. Не може да се приеме преди всичко, че текстовете, които допускат неформалния развод, намекуват само за развод по взаимно съгласие. За какъв развод по взаимно съгласие би могло да се говори при случая

---

⁶¹ Не би могло да се приеме като сериозен опит да бъде разрешена поставената проблема тезата, че установената от *lex Iulia* форма на развода е била предназначена изключително да улесни доказването на същата. (Вж. Girard, Manuel 7, стр. 170, C u q, Institutions, стр. 172.) Доказването на развода преди *lex Iulia* е било извънредно много улеснено поради това, че за извършването му не е била предвидена никаква форма. Затова не е съществувала проблема да се улесни доказването на развода. Вярно е, че всяка форма, даже най-сложната, води до по-сигурно доказване на акта, за който е предвидена. Но сигурното доказване не винаги е леко доказване. Трябва да се има пред вид при това, че обстановката, при която Юлиевият закон е бил издаден, както и останалите негови разпореждания, подсказват, че законодателят съвсем не е имал за цел да улеснява развеждащите се чрез улесняване доказването на развода. Целта на законодателя е била да заздравя робовладелския брак. А за заздравяване на брака е било нужно не улесняване, а затрудняване на развода. Именно затова в текстовете проблемата за формата на развода се свързва с въпроса за действителността на самия развод, а не само с въпроса за неговото доказване. Впрочем сам C u q бележи, че *lex Iulia* изисква устната декларация за репудиума да бъде извършена пред 7 свидетели, под страх на недействителност. Но тогава може ли да се говори, че се улеснява доказването на развода? Мисля, че между двете твърдения на C u q по този въпрос има вътрешно противоречие.

⁶² Bonfante, Corso di diritto romano, vol I, Roma, 1925, p. 247–249.

⁶³ Bonfante, ц. с., стр. 247–248.

на Меценат и Теренция, когато се знае, че при всяка по-остра сцена, която се е разиграла помежду им, Теренция е бягала от Меценат, който след това е предприемал постъпки, целящи да осигурят връщането ѝ в съпружеския дом. Впрочем и в самия текст се отбелязва, че Меценат е направил подарък на Теренция именно за да я склонни да се върне при него (Д. 24, 1, 64). Мъчно може да се приеме, че визира само развод по взаимно съгласие и текстът на Д. 23, 2, 33, който говори за помирение, и за завръщане на жената в съпружеския дом преди да е изминало дълго време от раздялата. И при този текст не може да се счита изключена хипотезата на такова помирение, което е настъпило след като бракът е бил разтрогнат по едностранната воля на единия от съпрузите.

Изобщо от текстовете на Дигестите, които предполагат допустимостта на неформалния развод, не може да се извлече заключение, че те визират само развода по взаимно съгласие. А ако авторите на тези текстове са искали да ограничат неговото действие само за развода по взаимно съгласие, те не биха пропуснали да го сторят, като се има пред вид, че репудиумът е бил по-разпространената бракоразводна форма. Сведенията за развод по едностранната воля на един от съпрузите (*repudium*) изобилствуват, и то не само в юридическите автори.⁶⁴ Това е обяснимо. Тогава, когато определен юридически резултат – в случая разтрогването на брака – може да бъде постигнат и чрез едностранно волеизявление, и чрез взаимно съгласие, нормално е този резултат да бъде осъществяван по по-лекия и по-простия начин – именно чрез едностранно волеизявление, чрез *repudium*.⁶⁵

Но именно защото бракът е могъл да се прекратява с едностранно волеизявление и обикновено се е прекратявал тъкмо по този начин, всеки, който е искал да говори не за тази обикновена хипотеза на бракоразвод, а за развода по взаимно съгласие, е трябвало да изтъкне изрично, че има пред вид именно последната хипотеза. Изобщо, щом като двете форми на развода са били свързани с раз-

⁶⁴ Вж. по-горе „*Divortium* и *repudium*“, стр. 18 и 19.

⁶⁵ За избягване на всякакви недоразумения трябва да изтъкна, че имам предвид само разтрогването на брачната връзка. Имуществените последици на брака при неговото прекратяване са могли да се уреждат и действително са се уреждали с отделни съглашения.

личен режим (както поддържа Бонфанте), би трябвало при всяко разрешение да се отбелязва коя от тези две форми се има пред вид. Това е било особено наложително тогава, когато са се разглеждали последиците на диворциума. А както отбелязах вече, никой от разгледаните по-горе текстове⁶⁶ не прави дори далечна алюзия, че има пред вид единствено развода по взаимно съгласие.

Не може да се признае за правилен и другият аргумент на Bonfante. Необходимостта от участие на свидетели при извършване на развода съществува както при развод, който се извършва по волята на един от съпрузите, така и при развод, който се извършва по взаимно съгласие. Един факт като развода, който поражда толкова важни правни последици, и то не само по отношение на страните, трябва да се извършва по начин, който да не оставя място за съмнение нито по въпроса дали е извършен, нито по въпроса кога е извършен. С оглед на това трябва да се признае, че формата при развода по взаимно съгласие е не по-малко необходима от формата на развода, който се извършва по едностранната воля на една от страните.

Тезата на Бонфанте буди и други възражения, които засягат практическите резултати, до които тя води.

Ако допуснем с Бонфанте, че *lex Iulia* е установила определена форма само относно репудиума, без да ограничава неформалния развод по доброволно съгласие (*divortium*), ние трябва да приемем, че всеки обвинен в *lenocinium* (сводничество) мъж е могъл да се оправдае, като заяви, че е извършил развод по взаимно съгласие със своята жена.

Щом като диворциумът и след *lex Iulia* е останал неформален, той е могъл да се извършва и чрез едно неформално съглашение на съпрузите, което е останало тайна за третите лица. Следователно тогава, когато обвиненият в *lenocinium* съпруг е заявявал, че диворциумът е бил извършен в отсъствието на трети лица и че никой освен жена му не знае за този развод, наказателният съд е трябвало да се задоволи с показанията на съпругата. А какви ще бъдат тези показания, това още предварително се е знаело. Съпругата е знаела добре, че ако мъжът ѝ бъде осъден за *lenocinium* поради това, че не е реагирал по предвидения от *lex Iulia* начин срещу извършеното от

---

⁶⁶ Вж. стр. 26–31.

нея прелюбодеяние, това означава, че в един следващ процес, предявен вече не срещу нейния съпруг, а срещу самата нея, тя ще трябва да бъде осъдена за *adulterium* във връзка със същото това прелюбодеяние. Ето защо съпругата при един процес за *lenocinium* не е могла да има друга позиция освен тази – да подкрепи твърдението на своя мъж, че преди половата ѝ връзка с друг мъж между нея и съпруга ѝ е бил извършен *divortium* и че тя се е отдала другиму именно защото вече не е дължала вярност на първия съпруг, с когото се е развела⁶⁷.

Следователно тезата на Бонфанте, че неформалният *divortium* е бил запазен от *lex Iulia*, води до фактическа ненаказуемост на установения от същия закон *lenocinium*. Ясно е, че това е един съвсем неприемлив резултат.

Ето защо опитът на Bonfante да примири текстовете, допускащи неформалния развод, с текста на Д. 24, 2, 9, който предписва под страх на недействителност определена форма за развода, не може да се признае за успешен.

На друга плоскост търси разрешението на същата проблема Solazzi.⁶⁸

Според Solazzi спазването на установената от *lex Iulia* бракоразводна форма е било необходимо само за да бъдат избегнати наказателните разпоредби на същия закон. „Юлиевият закон разпорежда – пише Solazzi⁶⁹, – че въпреки погасяването на брака наказателната отговорност за прелюбодеяние и сводничество продължава по отношение на съпрузите, чийто развод не е бил извършен с нужната тържественост“. Това разрешение обаче не е достатъчно аргументирано от Solazzi (позоваването на Д. 48, 5, 44; Д. 48, 5, 12, 12 и на С. 5, 17, 8, пр., което прави Solazzi, не само не изчерпва проблемата, но не я поставя дори в нужната широта).

Solazzi дори не поставя проблемата как се е достигнало до това положение един разтрогнат от гледище на гражданското право брак да води до наказателна отговорност и лица, които не са съпрузи по

⁶⁷ Вж. по този въпрос следващата глава и особено стр. 65 и сл.

⁶⁸ Solazzi, In tema di divorzio – *Bulletino dell' Istituto di diritto romano*, 34, p. 312–319. – Разрешението на Solazzi се възприема от Arrangio Ruiz, *btznzioni di diritto romano*, X ed, Napoli, 1949, p. 450.

⁶⁹ Ц. с., стр. 314.

гражданско право, да носят отговорност за неспазването на съпругеска вярност, каквато по гражданското право те вече не си дължат.

Третият опит за разрешаване на същата проблема е направен от Levy⁷⁰. Според него *lex Iulia de adulteriis* установява не една бракоразводна форма, а една форма за прекратяване на мануса при браковете *cum manu*.

„Би било парадоксално – пише Levy – един развод, който, извършен неформално, изпълва цял фактически състав и поражда всички правни последици в гражданското право, да се счита в наказателното право за нестанал и да излага развеждащите се на опасността да бъдат наказани за прелюбодеяние.“ Едно нарушение на формата, което е толкова тежко, че е могло да изглежда като *lenocinium*, е трябвало по необходимост да отнеме бракоразводното естество на бракоразводното волеизявление и в областта на частното право⁷¹.

Именно затова Levy счита, че седемте свидетели са били установени от *lex Iulia*, за да може развеждащият се съпруг да направи пред тях волеизявление, насочено към прекратяване на мануса в случаите, когато съпругата *in manu* не желае да даде необходимото съдействие за извършване на една *remancipatio*, която би прекратила *manus*'a на нейния съпруг. С други думи Levy счита, че седемте свидетели са нужни само при разтрогването на брака с *manus*, и то само за прекратяване на мануса, но не и за прекратяването на брака.⁷²

Вярно е, наистина, че е напълно възможно едно волеизявление, изградено по образеца на манципацията, да бъде употребено за прекратяване на установения чрез същата (*resp.* чрез коемпцията) манус. Но макар това да е едно напълно възможно разрешение, то не е единственото възможно разрешение. От текста на G. I, 29 се вижда, че извършването на едно едностранно волеизявление пред седем души свидетели е било възприето от *lex Aelia Sentia* при твърде далечна от манципационния акт хипотеза. Напълно възможно е следователно седемте свидетели да са били използвани от *lex Iulia*

⁷⁰ L e v y, *Der Hergang der römischen Ehescheidung*, Weimar, 1925, s. 36 ff.

⁷¹ L e v y, ц. с., стр. 37.

⁷² L e v y, ц. с., стр. 38.

като свидетели, пред които трябва да се направи волеизявление за развод, а не волеизявление за прекратяване на *manus*.

Наистина *Levy* отхвърля това разрешение като парадоксално. *Levy* намира парадоксално разрешението, според което неформалният развод, пораждащ всичките си последици в областта на гражданското право, ще се счита за нестанал (недействителен) от наказателното право. Но нима е по-малко парадоксално предлаганото от *Levy* разрешение, което в един закон срещу прелюбодеянията търси една форма за прекратяване на отживелия вече *manus*? Ако въпросът трябва да бъде разрешен с аргументите, които използва *Levy*, ние бихме могли да се запитаме – не е ли парадоксална цялата конструкция, която ни дава *Levy*.

Хипотезата, на която се основава *Levy*, за да изгради разрешението на занимаващата ни проблема, е съвсем нежизнена. От прекратяването на *мануса* има интерес жената *in manu*, а не нейният съпруг. Вярно е, че оставайки под властта на съпруга, жената остава и в неговата фамилия и би могла да претендира след неговата смърт за съответен дял от наследството, бидейки включена в числото на неговите „*heredes sui*“. Но това преимущество в същност е само илюзорно. То леко би могло да бъде отстранено чрез обезнаследяване на бившата съпруга.

Срещу това съвсем съмнително преимущество жената *in manu* търпи такива тежки неудобства, че няма да бъде прекалено, ако се каже, че едва ли би се намерила жена, която би се съгласила да остане *in manu*, щом като вече не е съпруга. Нека споменем само най-важното от тези неудобства: жената *in manu*, както е известно, е напълно неспособна. Всичко, което тя придобива, отива в патримониума на мъжа, който има *manus* върху нея. А ясно е, че при тези условия никой не би се съгласил да остане *in manu mariti*. Ясно е следователно, че хипотезата, при която жената няма да се съгласи да бъде реманципирана от мъжа, с когото се е развела, е съвсем невероятна.

А тъкмо тази е хипотезата, която според *Levy* е била уредена от *lex Iulia* в оня фрагмент, който, съответно преработен, е бил включен в Д. 24, 2, 9. Според *Levy* установеното от този текст формално волеизявление може да бъде направено само от мъжа, но не и от жената.

И наистина, невъзможно е да се приеме, че Д. 24, 2, 9 при даденото от *Levy* тълкуване би могъл да визира и едно волеизявление на жената, като се има пред вид текстът на *G. J., 137a*.

Според *G. I., 137a*

Inter eam vero quae cum extraneo, et eam quae cum viro suo coemptionem fecerit, hoc interest, quod illa quidem cogere coemptionatorem potest, ut se remancipet, cui ipsa velit, haec autem virum suum nihilo magis potest cogere, quam et filia patrem. Sed filia quidem nullo modo patrem potest cogere, etiamsi adoptiva sit; haec autem virum repudio misso proinde compellere potest atque si ei numquam nupta fuisset.

Обаче между тази, която е извършила *coemptio* с чужд, и тази, която е извършила *coemptio* със своя мъж, разликата е тая, че първата може да принуди коемпционатора да я реманципира комуто тя желае, а втората може да принуди своя мъж не повече, отколкото дъщерята – своя баща. Но дъщерята по никакъв начин не може да принуди бащата, даже ако е осиновена, а тя (жената), като бъде изпратен *repudium*, може да принуди мъжа си също така, както ако никога не е била омъжена за него.

Римското право, следователно, е давало възможност на жената да принуди своя съпруг да я реманципира и не е било нужно никакво формално волеизявление, което да замести реманципацията.

Прочие за текста на Д. 24, 2, 9 остава само случая, когато разведената жена е тази, която не желае да даде съдействие на мъжа да извърши реманципацията, като участвува в същата. Но тази хипотеза поради съображенията, които бяха изложени по-преди, е толкова малко вероятна, че едва ли се е нуждала от специална законодателна регламентация. А съвсем невероятно е тъкмо в един закон срещу прелюбодеянията законодателят да се е занимал с тази хипотеза – практически безмислена и почти без какъвто и да било интерес за урежданите там деликти.

Незадоволителността на разгледаните по-горе опити да бъде изяснена установената от Д. 24, 2, 9 бракоразводна форма показва, че проблемата за същността на проведената от Август реформа в областта на бракоразводите не може да бъде разрешена, без да се

направи едно методологически издържано и цялостно проучване на *lex Iulia de adulteriis coercendis*.

Бонфанте, Леви, Солаци търсят разрешението на поставената проблема по пътя на една чисто граматическа и формално юридическа интерпретация на текстовете. Този метод обаче не може да даде задоволителни резултати. Необходимо е подлежащите на интерпретация текстове да се свържат с житейските отношения, които регулират, и да се изясни тяхното класово съдържание и техния класов смисъл.

Август е реформирал бракоразводната форма чрез един закон срещу прелюбодеянията, с които последните биват прогласени за престъпления (*crimina*) и биват подложени на наказателно преследване по реда на една специална процедура. Разбира се, свързването на бракоразводната форма с новосъздадения *stipen* не е случайно. Касае се за една законодателна реформа, която има за цел заздравяването на римския брак. Това заздравяване не е могло да се извърши освен по начин, съответстващ на разбиранията на господстващата робовладелска класа и на нейните интереси. Тук впрочем е и основната слабост на самия закон.

Ясно е, следователно, че разбирането на бракоразводната реформа на Августа, проведена при посочената по-горе обстановка, е обусловено от разбирането на класовото съдържание на разглеждания закон, от разбирането на смисъла и значението на всички поважни средства, които римският законодател е употребил, за да заздравя разклатения брак на римската робовладелска класа.

Необходимо е, прочие, да преминем към разглеждане основните положения на *lex Iulia de adulteriis*.

ГЛАВА IV

Престъплението „adulterium“ според Lex Iulia de adulteriis

1. Adulterium – понятие, състав и наказание⁷³

Според един фрагмент на Улпиан, взет от неговата първа книга

---

⁷³ Относно престъплението *adulterium*, вж. E s m e i n, *Le délit d'adultère à Rome et la loi Iulia de adulteriis*, Mélanges d'histoire du droit et de critique, droit romain, Paris, 1886, p. 70–171.

за прелюбодеянията, *lex Iulia* е забранила адултериума с думите „*ne quis posthac stuprum adulterium facito sciens dolo malo*“ – „никой в бъдеще да не върши *adulterium* (прелюбодеяние) и *stuprum* (разврат) съзнателно със зла умисъл“. Улпиан използва този текст, за да обясни, че чрез тази забрана се инкриминира и деянието на съучастниците:

Д. 48, 5, 13 – *Ulpianus libro primo de adulteriis*

Haec verba legis „ne quis posthac stuprum adulterium facito sciens dolo malo“ et ad eum qui suasit, et ad eum, qui stuprum vel adulterium intulit, pertinent.

Тези думи на закона „никой в бъдеще да не върши разврат и прелюбодеяние съзнателно със зла умисъл“ се отнасят и до тогава, който е дал съвет, и до тогава, който е извършил прелюбодеяние и разврат.

Но този текст е преди всичко ценен за разбиране съдържанието на установеното от *lex Iulia* престъпление, изяснявайки, че това престъпление може да се извърши само умишлено.

В този смисъл се произнася и текстът на Д. 48, 5, 14, 7 *in fine* – *ceterum quae vim patitur, non est in ea causa, ut adulterii vel stupri damnetur.*

Впрочем, която търпи насилие, не е в такова положение, та да бъде осъдена за прелюбодеяние или *stuprum*.

Вярно е, че текстът на Д. 48, 5, 14, 7 е претърпял значителна преработка от компилаторите.⁷⁴ Но цитираната по-горе фраза е от класически произход.^{74a}

Легална дефиниция на понятието „*adulterium*“ не е дадена обаче нито в този текст, нито другаде. Изглежда, че законодателят е считал такава дефиниция ненужна, понеже от житейско гледище това понятие не буди никакви съмнения.

Затова именно и в титул 16 на кн. 50, където се дават обяснения на редица употребени в Дигестите понятия, се обяснява не понятието „*adulterium*“, а разликата между *adulterium* и *stuprum*.

⁷⁴ Относно интерполациите в този текст *Index III*, к. 530.

^{74a} Ср. по този пункт аргументацията на *S o l a z z i*, ц. с., стр. 303, бел. 1.

Д. 50, 16, 101 – Modestinus libro nono differentiarum –

Inter „stuprum“ et „adulterium“ hoc interesse quidam putant, quod adulterium in nuptam, stuprum in viduam committitur. Sed lex Iulia de adulteriis hoc verbo indifferenter utitur.

Някои мислят, че разликата между „stuprum“ и „adulterium“ е в това, че adulterium се извършва по отношение на омъжена жена, stuprum – по отношение на неомъжена. Но lex Iulia de adulteriis употребява тази дума, без да прави различие.

В същия смисъл е и текстът на Д. 48, 5, 6, 1.

Но ако lex Iulia не се е погрижила да даде легална дефиниция на понятието „adulterium“, дадени са съвсем недвусмислени указания, че се преследва и наказва извършеното от жената прелюбодеяние и че мъжът може да отговаря за adulterium доколкото е съучастник в извършения от една женена жена adulterium (вж. Д. 48, 5, 13, цитиран по-горе), но не и за изневярата, която той би извършил по отношение на собствената си жена. Това правило е формулирано изрично в С. 9, 9, 1, но то личи и от цялото съдържание на Д. 48, 5.

С. 9, 9, 1 гласи:

Publico iudicio non habere mulieres adulterii accusationem, quamvis de matrimonio suo violato queri velint, lex Iulia declarat, quae, cum masculis iure mariti facultatem accusandi detulisset, non idem feminis privilegium detulit.

Юлиевият закон установява, че жените нямат право да обвиняват в публичен процес за адултериум, ако и да искат да предявят обвинение за своя осквернен брак; този (закон), след като е предоставил на мъжете възможността да обвиняват iure mariti (поради съпружеско право), не е предоставил същата привилегия на жените.

Наказанието за adulterium не е посочено в титула „Ad legem Iuliam de adulteriis coercendis“ (Д. 48, 5), който урежда материята относно адултериума. Този пропуск не е случаен. В Юстиниановото право, а може би и в следкласическото, за адултериума е било предвидено смъртно наказание.

Според Юстиниановите Институции (Inst. IV, 18, 4) – *Item lex Iulia de adulteriis coercendis, quae non solum temeratores alienarum nuptiarum gladio punit...*

Също така Юлиевият закон за наказване на прелюбодеянията, който наказва със смъртно наказание чрез посичане (с меч!) не само нарушителите на чужд брак...

В този смисъл са и две конституции, дадени в *Codex Iustinianus*, едната – на Александър Север (С. 9, 9, 9) от 224 год., а другата – на Диоклетиан и Максимиан (С. 9, 9, 29) от 326 г.

Но макар и да се сочи като наказание на *lex Iulia*, смъртното наказание не е наказанието установено от Август, нито пък се е прилагало от класическото римско право.⁷⁵

Сентенциите на Паул сочат, че *lex Iulia* е установила друго наказание – заточение и конфискация на имуществото – и това наказание, а не посоченото от Институциите, намира подкрепа в текстовете на Дигестите.

Текстът на *Pauli Sententiae* II, 26, 14 гласи изрично:

Adultera convictas mulieres dimidia parte dotis et tertia parte bonorum ac relegatione in insulam placuit coerceri, adulteris vero viris pari in insulam relegatione dimidiam bonorum partem auferri, dummodo in diversas insulas relegentur.

Постановено е било жените, уличени в прелюбодеяние, да се наказват с конфискация на половината от зестрата и на една трета от имуществото им и със заточение (релегация) на остров, а мъжете прелюбодейци също със заточение на остров и с отнемане на половината имущество, като само се заточават в различни острови.

Ясно е, че само с установеното от Сентенциите на Паул наказание могат да бъдат съгласувани ония текстове на Дигестите, които говорят за забрана на осъдената заради *adulterium* да се омъжва повторно, за забрана на осъдените за *adulterium* да свидетелствуват и да правят завещание.

---

⁷⁵ E s m e i n, ц. с., стр. 110 и сл.

Така според Д. 48, 5, 30, 1

adulterii damnatam si quis duxerit uxorem, ea lege teneri.

Ако някой вземе за жена осъдената за прелюбодеяние, да отговаря по този закон (по *lex Iulia*, м. б.).

В същия смисъл е и Д. 25, 7, 1, 2, който изяснява, че не носи отговорност по Юлиевия закон онзи, който е взел осъдената за прелюбодеяние като конкубина, макар че би отговарял, ако би я взел за жена –

Qui autem damnatam adulterii in concubinato habuit, non puto lege Iulia de adulteriis teneri, quamvis, si uxorem eam duxisset, teneretur.

Д. 22, 5, 14 запрещава изрично на осъдените за прелюбодеяние да свидетелствуват.

Scio quidem tractatum esse, an ad testamentum faciendum adhiberi possit adulterii damnatus: et sane iuste testimonii officio ei interdicetur.

Зная, разбира се, че е било разисквано, дали може да се допусне да свидетелствува при съставянето на завещание осъдения за прелюбодеяние: и наистина справедливо ще му се забрани длъжността на свидетел.

А текстът на Д. 34, 9, 13 установява, че осъденият за прелюбодеяние не може да прави завещание.

Maevius in adulterio Semproniae damnatus eandem Semproniam non damnatam duxit uxorem: qui moriens heredem eam reliquit: quaero, an iustum matrimonium fuerit et an mulier ad hereditatem admittatur. Respondi neque tale matrimonium stare neque hereditatis lucrum ad mulierem pertinere, sed quod relictum est ad [fiscum] pervenire.

Мевий, осъден за прелюбодеяние със Семпрония, взел за жена същата Семпрония, която не била осъдена: той, умирайки, я оставил за наследница: питам дали бракът е бил *iustus* (отговарящ на предписанията на цивилното право) и дали жената се допуска до наследство. Отговори, че нито такъв брак е вали-

ден, нито облагата от наследството принадлежи на жената, но че каквото е останало, минава към фиска.

В този текст Lenel (*Palingenesia*, 368) счита интерполирана само думата „*fiscum*“, която замества с „*populum*“. Относно класичността на самия текст не може да има съмнение.

Всички горесцитирани текстове имат смисъл само ако се приеме, че предвиденото от *lex Iulia* наказание не е било смъртно наказание. Не трябва да се забравя при това, че наказанията, установени от *leges iudiciorum publicorum*, не са могли да бъдат смекчавани от съда, който ги налага. А *lex Iulia de adulteriis coercendis* е бил закон от тази именно категория. Следователно, за смекчение на установеното от този закон наказание по времето на Август, пък и в класическото право, не е могло да се говори. Едва след въвеждането на *cognitiones extraordinarie* смекчаването на установеното от закона наказание е станало възможно.⁷⁶

Така че, когато С. 9, 9, 9 говори

qui autem adulterii damnatam, si quocumque modo poenam capitalem evaserit, sciens duxit uxorem ...

който обаче съзнателно вземе за жена осъдената за *adulterium*, ако по някакъв начин е избягнала смъртното наказание ...

Тази конституция има пред вид такова положение на нещата, при което смъртното наказание е могло да се смекчи от съда, който го постановява. А такова е било положението при екстраординарната процедура, т.е. едва в следкласическото право. Трябва да се приеме следователно, че С. 9, 9, 9 е интерполирана и че разрешението, което тя дава, е следкласическо.⁷⁷

Прочее, наказанието за *adulterium*, което *lex Iulia* установява, е:

а) за жената – заточение на остров, конфискация на половината от зестрата и на една трета от имуществото ѝ;

б) за участващия в прелюбодеянието мъж – заточение на остров и конфискация на половината от имуществото му.

⁷⁶ Ср. E s m e i n, ц. с., стр. 112.

⁷⁷ Това заключение се подкрепя от факта, че Дион Касий, говорейки за смъртното наказание, което имп. Каракала налагал на някои прелюбодейки, отбелязва, че това е противно на закона – D. Cassius, 77, 16, цитиран според E s m e i n, ц. с., ц. м.

2. *Ius occidendi* според *lex Iulia*

Въвеждайки като наказание за адултериума заточението и имуществената конфискация, *lex Iulia de adulteriis* е запазила, макар и в значително преобразен вид, и *ius occidendi* на древното право – сир. правото на съпруга и на бащата на прелюбодейката да убият последната и нейния съучастник.

Измененията, които са направени в тази област, са твърде характерни и заслужават нашето внимание.

Според древното право съпругът, който е заварил своята жена при извършване на прелюбодеянието, е могъл безнаказано да я убие.

In adulterio uxorem tuam si deprehendisses sine iudicio impune necares (Aulus Gellius – *Noctes atticae*, 10, 23, 5)

Ако заловиш съпругата си в прелюбодеяние, без съд безнаказано би могъл да я убиеш.

Ако жената прелюбодейка не е била заварена във флагрантно прелюбодеяние, трябвало е да бъде свикан семеен съвет и този съвет именно е могъл да наложи на провинената смъртно наказание. При брак с *manus* този семеен трибунал е бил свикван от мъжа, а при брак без *manus* – от бащата.⁷⁸

Lex Iulia de adulteriis изменя това положение на нещата. Семейният трибунал въобще отпада. Той не може да съществува след като прелюбодеянието е въздигнато в публично престъпление. *Ius occidendi* при флагрантно прелюбодеяние се запазва. Но това право се дава не на съпруга, а на бащата (Д. 48, 5, 21 и Д. 48, 5, 22).

Д. 48, 5, 21 – *Papinianus libro primo de adulteriis* –

Patri datur ius occidendi adulterum cum filia quam in potestate habet: itaque nemo alius ex patribus idem iure faciet: sed nec filius familias pater:

Д. 48, 5, 22 – *Ulpianus libro primo de adulteriis* –

(sic eveniet ut nec pater nec avus possint occidere) nec immerito: in sua enim potestate non videtur habere qui non est suae potestatis.

⁷⁸ Ср. по този въпрос Е s m e i n, ц. с., стр. 75–77 и цитираните там автори.

Д. 48, 5, 21 –

На бащата се дава правото да убие прелюбодееца с дъщеря си, която има в своя власт (*in potestate*): следователно никой друг от бащите не ще направи същото с право: нито дори бащата *filius familias*.

Д. 48, 5, 22 –

(така ще стане, че нито бащата, нито дядото могат да убият) и то заслужено; защото не се счита, че има някого под своя власт този, който не е неподвластен (= който е подвластен).

Следователно, *ius occidendi* е предоставено на бащата на прелюбодейката, който при това има качеството на *pater familias* по отношение на същата. Ако *pater familias* на *adultera* не е нейният баща, *ius occidendi* не ще има нито бащата, нито *pater familias*. Така че от цитирания текст следва, че ако прелюбодейката е била в брак с *manus*, бащата вече не е имал *ius occidendi*. Обратно разрешение на този въпрос е дадено обаче в *Mosaicarum et romanarum legum collatio*. Според този сборник бащата има *ius occidendi* и по отношение на своята дъщеря, когато последната е сключила брак *cum manu* и поради това не е вече под негова власт.

Според *Coll. IV, 2, 3* бащата има *ius occidendi*

in filia sua, quam in potestate habet, aut in ea quae eo auctore cum in potestate esset, viro in manu convenerit.

по отношение на своята дъщеря, която има под своята власт или пък по отношение на тази, която е преминала в манус на мъжа си, като (бащата) е извършил (манципацията), докато е била в негова власт.

Разрешението на *Coll. IV, 2, 3* може да се съгласува с текста на Д. 48, 5, 21; 22, като се приеме, че *ius occidendi* има само бащата на прелюбодейката, който е неин *pater familias* или който преди встъпването ѝ в брак *cum manu* е бил такъв. Напротив, *ius occidendi* не се дава, когато *pater familias* на прелюбодейката не е нейният баща, а нейният дядо, працядо, чичо и т.н.

Разбира се, че предоставянето на *ius occidendi* само на бащата на прелюбодейката не е случайно. Законодателят е считал – с основание, – че бащината любов ще осуети всякакви злоупотреби с това

право (в този смисъл Д. 48, 5, 23, 4). Но за да признае *ius occidendi*, законът не се задоволява само с връзката на бащинство, а изисква и наличността на *patria potestas*. *Ius occidendi* е преживелица и отражение на оная неограничена власт, която главата на фамилията е имал в древността. Така че само бащата, който има и *patria potestas*, може да упражни това право. Законът приравнява към бащата осиновителя – *nec in ea lege naturalis ab adoptivo patre separatur* (Д. 48, 5, 23, пр.).

Lex Iulia не дава право на мъжа да убие съпругата прелюбодейка и нейния съучастник – *patri non marito mulierem et omnem adulterum remissum est occidere* – на бащата, а не на съпруга е предоставено да убие жената и всеки прелюбоделец (Д. 48, 5, 23, 4). Само по изключение на изневерения съпруг е дадено право да убие съучастника в прелюбодеянието (не и жена си). Това право е дадено на съпруга само в случаите, когато съучастникът в прелюбодеянието попада в една от установените в закона категории.

Д. 48, 5.25 пр. – *Macer libro primo publicorum* –

Marito quoque adulterum uxoris suae occidere permittitur, sed non quemlibet, ut patri: nam hac lege cavetur, ut liceat viro deprehensum domi suae (non etiam soceri) in adulterio uxoris occidere eum, qui leno fuerit quive artem ludicram ante fecerit in scaenam saltandi cantandive causa prodierit iudiciove publico damnatus neque in integrum restitutus erit, quive libertus eius mariti uxorisve, patris matris, filii filiae utrius eorum fuerit (nec interest, proprius cuius eorum an cum alio communis fuerit) quive servus erit.

Също и на съпруга се позволява да убие любовника на своята жена, но не който и да е той, както (е позволено) на бащата: защото с този закон е установено, че е позволено на мъжа да убие в своя дом (но не и в дома на тъста си) заловения в прелюбодеяние със съпругата му, който е бил сводник или е упражнявал театрално изкуство, излизал е на сцената да танцува или да пее, или е бил осъден в публичен процес и не е бил възстановен в правата си, или който е освободен роб на нейния съпруг, или съпруга, баща, майка, син, дъщеря или и на двамата от тях (няма значение дали е бил собственост на някого от тях или е бил общ с друго) или пък който е роб.

В същия смисъл е и текстът на Pauli Sent. I, 26, 4, който употребява досежно адултерите характерния израз „*qui corpore quaestum faciunt*“ (които търгуват с тялото си).

Класовият характер на предвидените в текста изключения се хвърля в очи още при първото му прочитане.

Основанията на законодателя да не даде *ius occidendi* на изневерения съпруг са ясни сами по себе си. Те, впрочем, са изтъкнати в един от фрагментите на разглеждания титул. Законодателят е наясно, че изневереният съпруг е лош съдия (вж. Д. 48, 5, 23, 4 *in fine*). Въпреки това законодателят, който отнема безусловно и във всички случаи *ius occidendi* по отношение на съпругата прелюбодейка, който отнема по начало това право и по отношение на любовника, признава *ius occidendi*, когато съучастник в прелюбодеянието е човек от експлоатираните класи. Наистина, само една открито проявена и с нищо незамаскирана класова ненавист може да постави освободения (*libertinus*) и роба на една дъска с осъдения и нереабилитиран престъпник и със сводника!

Разбира се, *ius occidendi* е една отживелица за епохата на Августа. Саморазправата като средство за защита на нарушени права много отдавна е била изцяло преодоляна. Ако законодателят, за да защити падналия морал на робовладелското семейство, е намерил за уместно да допусне такъв анахронизъм като *ius occidendi*, той не е могъл да направи това, освен при строго определени предпоставки.⁷⁹

Първото изискване, което законът поставя, за да признае *ius occidendi*, е прелюбодейката и любовникът ѝ да са били заварени на местопрестъплението от лицето, на което е признато *ius occidendi*.

Quod ait lex „*in filia adulterum deprehenderit*“ non otiosum videtur: voluit enim ita demum hanc potestatem patri competere, si in ipsa turpitudine filiam de adulterio deprehendat.

(Д. 48, 5, 24, пр. сравни и формулировката на цитирания по горе Д. 48, 5, 25, пр.)

---

⁷⁹ Убиването на съпругата прелюбодейка и на нейния съучастник в случаите, когато законът го допуска, се третира като упражнение на едно право, а не като оневиняващо извършителя основание във връзка със силния афект, който прелюбодеянието е предизвикало – Ср. E s t e i n, ц. с., стр. 91.

Нужно е, на второ място, прелюбодеянието да е заловено в дома на бащата или на съпруга –

... non ubicumque deprehenderit pater, permittitur ei occidere, sed domi suae generive (Д. 48, 5, 24, 2).

Когато на мъжа по изключение се позволява да убие любовника, той може да стори това само ако го е заварил в своя дом, но не и ако го е заварил в дома на тъста си – вж. цитирания по-горе Д. 48, 5, 25, пр.

Най-сетне по отношение на бащата се поставя още едно изискване. Той трябва да убие едновременно и любовника и дъщеря си – uno ictu et uno impetu utrumque occidere – да убие и двамата с един удар и с един порив. (Д. 48, 5, 24, 4)⁸⁰.

3. Субекти на престъплението „adulterium“

Субект на престъплението „adulterium“ е на първо място съпругата прелюбодейка. Според *lex Iulia* под ударите на закона попада всяка съпруга прелюбодейка – както тази, която е в законен брак по *ius civile*, така и тази, която е в брак по *ius gentium*.

Д. 48, 5, 14, 1 гласи:

Plane sive iusta uxor fuit sive iniusta, accusationem instituere vir poterit: nam et Sextus Caecilius ait, haec lex ad omnia matrimonia pertinet...

⁸⁰ Beseler – вж. Index III, к. 532 – приема, че Д. 48, 5, 24, 2 и Д. 48, 5, 24, 4 са интерполирани. Трябва да се отбележи обаче, че разрешенията, които те дават, са възпроизведени и в *Collatio*, 4, 2, 3 и в *Pauli Sent.* 2, 26, 1.

Coll., IV, 2, 3 – *Secundo vero capite permittit patri, si in filia sua, quam in potestate habet, aut in ea, quae eo auctore, cum in potestate. esset, viro' in manum convenerit, adulterum domi suae generive sui deprehenderit, isve in earn rem socerum adhibuerit, ut is pater eum adulterum sine fraude occidat, ita ut filiam in continenti occidat.*

Pauli Sent. 2, 26, 1 – *Capite secundo legis Iuliae de adulteriis permittitur patri tam adoptivo quam naturali adulterum cum filia cuiuscumque dignitatis domi suae vel generi sui deprehensum sua manu occidere.*

Пълната съгласуваност на тези текстове с Д. 48, 5, 24, 2; 4 и обстоятелството, че *ius occidendi* е преживелица на най-древната власт на *pater familias*, правят съвсем неправдоподобна тезата, че разрешенията, дадени в разглеждания фрагмент на Улпиан, може да изхождат от следкласическото или от Юстиниановото право.

Разбира се, било, че съпругата е била законна съпруга по цивилното право (*iusta*), било, че не е била такава (*iniusta*), мъжът ще може да предяви обвинение: защото и Секст Цецилий казва, че този закон се отнася до всички бракове.

Даже леката жена, след като се е омъжила, отговаря за извършения от нея *adulterium*. В този смисъл се произнася Д. 48, 5, 14, 2:

Sed et in ea uxore potest maritus adulterium vindicare, quae vulgaris fuerit, quamvis, si vidua esset, impune in ea stuprum committeretur.

Но съпругът може да предяви обвинение за *adulterium* и срещу тази съпруга, която е била публична, макар че ако беше неженена, безнаказано би бил извършен *stuprum* по отношение на нея.

Обаче тези, които и след брака са продължили да бъдат слугини в кръчма и да обслужват пиещите, не носят отговорност за *adulterium* поради естеството на упражняваното от тях занятие. Според разбиранията на римския законодател долният живот на тези жени ги прави недостойни да съблюдават законите – С. 9, 9, 28.

Субект на престъплението *adulterium* е само съпругата; конкубината, която няма правата на съпруга, не носи и отговорностите на същата – тя не отговаря за *adulterium*. Изключение прави само конкубината, която е бивша робиня, освободена от този, с когото живее в конкубинат.

Si uxor non fuerit in adulterio, concubina tamen fuit, iure quidem mariti accusare eam non poterit, quae uxor non fuit, iure tamen extranei accusationem instituere non prohibebitur, si modo ea sit quae in concubinatum se dando matronae nomen non amisit, ut puta quae patroni concubina fuit.

Ако не е извършила прелюбодеяние съпруга, а конкубина – не ще може да бъде обвинявана *iure mariti* тази, която не е била съпруга, но не ще се забрани да се повдигне обвинение *iure extranei*, ако е била такава, която с отдаването си в конкубинат не е загубила името на матрона, напр. такава, която е била конкубина на своя патрон.

Тъй като за римското право – право на едно робовладелско общество – брак може да съществува само между свободни, а връзката между роби не е въздигната в брак, *lex Iulia* не намира приложение относно прелюбодеянието, което засяга съжителството (*contubernium*) на роб.

Д. 48, 5, 6, пр. –

Inter liberas tantum personas adulterium stuprumve passas lex Iulia locum habet.

Юлиевият закон намира приложение за *adulterium* и *stuprum*, извършени само между свободни.

Но *lex Iulia*, която не защитава контуберниума на роба от никакви посегателства, не освобождава същия от отговорност, когато той е съучастник в прелюбодеянието на една свободна жена. Нещо повече. На изневерения съпруг, който по начало няма право да убива нито своята жена – прелюбодейка, нито нейния любовник, се дава право да убие безнаказано роба, съучастник в прелюбодеянието. От една страна никаква защита, от друга страна – най-сурова отговорност! С взаимно допълващите се разпореждания, намерили място в Д. 48, 5, 25, пр. и в Д. 48, 5, 6, пр., Юлиевият закон ни показва ясно класовата си същност и класовата си целенасоченост.

Вторият субект на престъплението *adulterium* е съучастникът в прелюбодеянието, любовникът на прелюбодейката. Няма никакво значение за пораждането на отговорността дали любовникът е свободен или роб. Робът, както вече видяхме, носи една по-тежка отговорност от свободния.

Отговорността на роба за *adulterium* е установена изрично от текста на Д. 48, 2, 5 –

Servos quoque adulterii posse accusari nulla dubitatio est.

Може да бъде субект на установеното от *lex Iulia* престъпление и ненавършилият 25-годишна възраст. В този смисъл се произнася 37-ият фрагмент от разглеждания титул. В интересувашата ни първа своя част този фрагмент е от класически произход.⁸¹ Неговата пър-

---

⁸¹ Index, III, k. 533.

ва част гласи недвусмислено: *Si minor annis adulterium commiserit, lege Iulia tenetur...* (Д. 48, 5, 37).

4. *Lenocinium* и съучастие в *adulterium* и *lenocinium*

Lex Iulia de adulteriis coercendis не наказва само прелюбодейката и любовника. *Lex Iulia* налага наказателни санкции и на съпруга на прелюбодейката, който търпи едно флагрантно прелюбодеяние на жена си или който получава някакво възнаграждение във връзка с прелюбодеянието. Характерно е, че във всички тези случаи законът третира съпруга като сводник (*leno*).

Lenocinii quidem crimen lege Iulia de adulteriis praescriptum est cum sit in eum maritum poena statuta, qui de adulterio uxoris suae quid ceperit, item in eum, qui in adulterio deprehensam retinuerit. (Д. 48, 5, 2, 2).

Престъплението *lenocinium* е установено от *lex Iulia de adulteriis*, понеже е установено наказание спрямо този мъж, който е взел нещо за прелюбодеянието на своята жена, а също и спрямо този, който е задържал (запазил) брака си със заловената в прелюбодеяние.

Отделните състави на това престъпление са разграничени в един друг фрагмент на Улпиан, в един фрагмент, който е взет от Улпиановия коментар върху *lex Iulia* (Д. 48, 5, 30).

Там Улпиан се занимава преди всичко с отговорността на съпруга, който е заловил във флагрантно прелюбодеяние своята жена.

Mariti lenocinium lex coercuit, qui deprehensam uxorem in adulterio retinuit adulteriumque dimisit: debuit enim uxori quoque irasci, quae matrimonium eius violavit... (Д. 48, 5, 30, pr.)

Законът е наказал сводничеството (*lenocinium*) на мъжа, който е задържал съпругата си, заловена в прелюбодеяние, и е освободил прелюбодеецата: защото би трябвало да се разгневи на съпругата си, която е осквернила неговия брак.⁸²

---

⁸² Само Bonfante е изказал съмнение относно класическия произход на този текст – вж. *Bonfante*, Corso, I, p. 28 n. 4. Трябва да се отбележи обаче, че Bonfante счита текста интерполиран само поради наличността на думата

Прочее, първият състав на *lenocinium* според *lex Iulia* обхваща следните елементи:

Нужно е на първо място съпругът да е заловил своята жена във флагрантно прелюбодеяние.⁸³

Необходимо е на второ място съпругът вместо да изпъди жена си и да задържи любовника – за да бъде засвидетелствувано престъплението, – да постъпи по обратния начин: да освободи любовника и да задържи жена си, сир. да запази брака.

Вторият състав на *lenocinium* е даден във втория параграф на същия фрагмент.

Plectitur et qui pretium pro comperto stupro acceperit: nec interest utrum maritus sit qui acceperit an alius quilibet: quicumque enim ob conscientiam stupri accepit aliquid, poena erat plectendus. (Д. 48, 5, 30, 2).

Наказва се и този, който е получил възнаграждение за разкрито прелюбодеяние: няма значение дали този, който е получил (възнаграждението), е съпруг или някой друг: защото всеки, който е получил нещо загдето знае за прелюбодеянието, ще трябва да бъде подложен на наказание.

Според този текст за *lenocinium* се наказва съпругът, който е получил възнаграждение за едно изобличено прелюбодеяние на жена си – очевидно, за да го прикрие и да не търси отговорност. Трябва да се обърне внимание на обстоятелството, че субект на леноциниума според цитирания текст на *lex Iulia* е не само съпругът, но и всеки, който получава някакво възнаграждение в подобни случаи.

---

adumbrare, която била съмнителна. Но на това основание може да се смята съмнителен само текстът на второто изречение на *principium*, не и целият *principium*. Впрочем, може би *Vonfante* е искал да каже тъкмо това, но мисълта му е изразена неточно, понеже той засяга въпроса за интерполацията на Д. 48, 5, 30, пр. – страничен за неговото изложение – само с едно вметнато изречение.

⁸³ Второто изречение на Д. 48, 5, 30, пр. гласи, че при липса на флагрантно прелюбодеяние няма отговорност за съпруга – *Tunc autem puniendus est maribus, cum excusare ignorantiam suam non potest vel adumbrare patientiam praetextu incredibilitas* – Тогава обаче съпругът трябва да бъде наказан, когато не може да извини своето незнание или да прикрие търпението си с претекста за невероятност.

Разширяването на кръга на тия, които отговарят за *lenocinium*, в дадения случай се дължи на това, че всеки римски гражданин може да се яви като обвинител по едно установено от *lex Iulia* престъпление.⁸⁴ При така установената процедура всеки римски гражданин може да изкористи дадената му от закона възможност да преследва адултериума и леноциниума и затова законодателят установява отговорност за всеки, който получава някакво възнаграждение във връзка с един разкрит *adulterium*.

Най-сетне *lex Iulia* наказва и този съпруг, който е получил възнаграждение, за да допусне съпругата му да извърши прелюбодеяние. Този случай, който по нашите днешни разбирания е най-типичният случай на сводничество, извършено от един съпруг, е посочен на трето място в разглеждания тук фрагмент на Улпиан.

Oui quaestum ex adulterio uxoris suae fecerit, [plectitur]: [nec enim mediocriter deliquit, qui lenocinium in uxore exercuit], Ouaestum autem ex adulterio uxoris facere videtur, qui quid accepit, ut uxorem pateretur adulterari [meretricio quodam genere]. (Д. 48, 5, 30, 3 и 4).

Който печели от прелюбодеянието на своята жена, наказва се: защото не се е провинил по-малко от този, който е упражнявал сводничество по отношение на своята съпруга. А счита се, че печели от прелюбодеянието на съпругата си този, който е получил нещо, за да допусне съпругата му да проституира чрез блудство от какъвто и да било вид.

Вярно е, че § 3 и 4 на разглеждания фрагмент са претърпели значителна преработка в Трибониановата комисия. Вметнатото изречение „*nec enim mediocriter deliquit...*“ е вмъкнато допълнително. Липсата на логична и убедителна връзка между това изречение и останалия текст личи ясно при внимателното прочитане на фрагмента. Думите „*meretricio quodam genere*“ също така твърде зле се съгласуват с глагола *adulterare*, който те трябва да пояснят. Най-сетне не е въвн от съмнение и глаголът *plectitur*, който не казва нищо

---

⁸⁴ Вж. по-долу стр. 61 и сл.

нито относно квалификацията, нито относно наказанието на разглеждания деликт.⁸⁵

Но макар и текстът да е интерполиран, едва ли можем да се съмняваме, че разрешението, което той дава, не е класическо. Едва ли можем да допуснем, че *lex Iulia* ще остави безнаказан този типичен случай на сводничество, като имаме пред вид, че даже по-малко скандалните, а следователно и по-малко опасните за робовладелското семейство случаи, визирани в § 2 и в *principium* на Улиановия фрагмент, са били свързани със сурова наказателна санкция.

Можем впрочем да приемем за установено, че *lex Iulia* наказва за *lenocinium* както съпруга, който не е изгонил жената прелюбодейка, заловена във флагрантно прелюбодеяние, така и съпруга, който е получил възнаграждение, за да допусне или да прикрие едно засягащо брака му прелюбодеяние. Наказанието във всички тези случаи е същото, което се налага и на любовника-съучастник в прелюбодеянието на съпругата. По този пункт текстът на Д. 48, 5, 9, пр. е недвусмислен.

Oui domum suam, ut stuprum adulteriumve cum aliena matre familias vel cum masculo fieret, sciens praebuerit vel quaestum ex adulterio uxoris suae fecerit: cuiuscumque sit condicisionis, quasi adulter punitur.

Който е предоставил своя дом съзнателно, за да се извърши блудство или прелюбодеяние с чужда *mater familias* или с мъж или който е печелил от прелюбодеянието на жена си в каквото и положение да бъде, наказва се като прелюбодеец (adulter).

Не по-малко строги са санкциите, които *lex Iulia* налага на третите лица, които са подпомогнали, подбудили или използвали едно прелюбодеяние за получаване на материална изгода.

В началото на настоящата глава⁸⁶ бе отбелязано, че *lex Iulia* наказва и лицата, които съзнателно подбуждат или подпомагат прелюбодеянието.

---

⁸⁵ Index interpolationum, ПГ, к. 532, L e n e l, Palingenesia, 1971, Volterra – Rivital. 5 (1930), 128.

⁸⁶ Вж. по-горе стр. 47.

Haec verba legis „ne quis posthac stuprum adulterium facito sciens dolo malo“ et ad eum, qui suasit, et ad eum, qui stuprum vel adulterium intulit, pertinent. (Д. 48, 5, 13).

Тези думи на закона „никой в бъдеще да не върши прелюбодеяние съзнателно със зла умисъл“ се отнасят и до тогава, който е дал съвет, и до тогава, който е извършил прелюбодеяние и разврат.

Наред с подбудителите и помагачите *lex Iulia* наказва и всяко трето лице, което получава възнаграждение във връзка с извършен вече *adulterium* –

quicumque enim ob conscientiam stupri accepit aliquid, poena erit plectendus.

защото всеки, който е получил нещо загдето знае за прелюбодеянието, ще трябва да бъде подложен на наказание.

Най-сетне *lex Iulia* установява и едно специфично за адултериума съучастие. *Lex Iulia* наказва и онзи, който отстъпва съзнателно своето жилище за извършване на прелюбодеянието. Текстът, който установява това съучастие, бе вече цитиран.

Qui domum suam, ut stuprum adulteriumve cum aliena matre familias... fieret, sciens praebuerit... quasi adulter punitur.

Който е предоставил своя дом съзнателно, за да се извърши блудство или прелюбодеяние с чужда *mater familias...* наказва се като прелюбодеец.

Характерно е, че за състава на това съучастие не е нужно съучастникът да е получил някакво възнаграждение за извършената услуга. Достатъчно е отстъпването на жилището да е извършено съзнателно.

Практиката е отишла още по-далеч и е приела, че отговаря като съучастник и онова лице, което е отстъпило своето жилище на любовниците само за да им даде възможност да се срещнат и да уговорят извършване на престъплението на друго място. (Д. 48, 5, 10, 2)

Sed et si domum aliquam soliti fuerint convenire ad tractandum de adulterio, etsi eo loco nihil fuerit admissum, verumtamen videtur si domum suam, ut stuprum adulteriumve committeretur, praebuisse, quia sine colloquio illo adulterium non committeretur.

Но и ако са имали обичай да се събират в някакъв дом, за да уговорят прелюбодеянието, даже ако на това място нищо не е било извършено, счита се, при все това, че той е предоставил своя дом, за да се извърши блудство или прелюбодеяние, защото без това наговаряне прелюбодеянието не би се извършило.

5. Процедурата по *lex Iulia*

Въздигайки в углавни престъпления прелюбодеянието и сводничеството, римският законодател се е погрижил да създаде и специална процедура, която според неговото гледище е могла да осигури най-доброто, най-ефикасното провеждане на наказателната репресия.

За тази цел законодателят привлича като обвинители съпруга и *pater familias* на прелюбодейката. В течение на два месеца от последвалия прелюбодеянието развод съпругът и *pater familias* на прелюбодейката са единствените лица, които могат да предявят обвинение срещу провинилата се в *adulterium*.

Marito primum vel patri eam filiam, quam in potestate habet intra dies sexaginta divortii accusare permittitur nec ulli alii intra id tempus agendi potestas datur (Д. 48, 5, 15, 2).

Позволява се най-първо на съпруга или на бащата да обвинява дъщерята, която има в своята власт в течение на 60 дни от развода и никому другиму през това време не се дава възможност да предяви обвинение.

Ако обаче в течение на установения от закона двумесечен срок нито съпругът, нито бащата предявяват обвинение срещу прелюбодейката, законът дава възможност на всяко трето лице да предяви обвинение против същата в течение на един нов четиримесечен срок, който започва да тече след изтичането на първия.

Extraneis autem [qui accusare possunt] accusandi facultas post maritum et patrem conceditur: nam post sexaginta dies quattuor menses extraneis dantur, et ipsi utiles (Д. 48, 5, 4, 1).

А на чуждите, които могат да обвиняват, се предоставя възможност за обвинение след съпруга и бащата: защото след шестдесетте дни на чуждите (на третите лица) се дават четири месеца също така utiles (сир. такива, в които могат да се извършват съдопроизводствени действия – б. м.)⁸⁷

Необходима предпоставка за предявяване на обвинение срещу съпругата прелюбодейка е прекратяването на засегнатия от прелюбодеянието брак. Това изискване е изрично посочено по отношение обвинението, което се предявява от трето лице – extraneus.

Constante matrimonio ab iis, qui extra maritum ad accusationem admittuntur, accusari mulier adulterii non potest. (Д. 48, 5, 27, pr.)

Докато трае бракът, не е възможно съпругата да се обвинява в прелюбодеяние от тези, които въвн от съпруга се допускат да обвиняват.⁸⁸

Но същото изискване съществува и относно обвинението, което предявяват съпругът и бащата, тъй като и по отношение на тях двумесечният срок за предявяване на обвинението тече от деня на развода. Що се касае до съпруга, нещата са ясни сами по себе си. Не е възможно съпруг, който предявява срещу своята жена обвинение за adulterium, да запази брака си с нея. Но същото трябва да се приеме и досежно бащата, тъй като законодателят не прави никакво разграничение по този пункт – бракът на прелюбодейката трябва предвабително да бъде прекратен.

Само че, за да не бъде осуетено по този начин осъществяването на наказателната отговорност чрез поведението на потърпевшия съпруг, законът дава възможност на третите лица да предявяват об-

---

⁸⁷ Интерполацията „qui accusare possunt“ мисля, че може да се смята за сигурна. Това вметнато изречение е едно неудачно пояснение на *accusatio iure extranei*. То създава тавтология в текста, без обаче да се изменя смисълът и съдържанието му. По въпроса вж. Index, III к. 529.

⁸⁸ В същия смисъл е и Д. 48, 5, 12, 10.

винение за *lenocinium* срещу съпруга, който отказва да се разведе със своята жена прелюбодейка. След като съпругът бъде осъден за сводничество, третото лице може да предяви обвинение и срещу съпругата прелюбодейка, макар че бракът ѝ не е разтрогнат.

Цитираният по-горе фрагмент на Улпиан (Д. 48, 5, 27, рг.), след като установява правилото, че докато трае бракът, третото лице не може да обвинява съпругата прелюбодейка, въвежда ограничението „*nisi prius lenocinii maritum accusaverit*“ (освен ако предварително не е обвинил съпруга в *lenocinium*). Следователно, след успешното провеждане на обвинението за *lenocinium* третото лице може да предяви обвинение срещу прелюбодейката, въпреки че нейният брак не е разтрогнат.

Процедурата срещу любовника на прелюбодейката се урежда от аналогични правила. И тук съпругът и бащата в течение на два месеца от развода имат приоритет при предявяване на обвинението – С. 9, 9, 6, рг. И за любовника важи установеното за прелюбодейката ограничение, че обвинение за *adulterium* не може да се предяви, докато бракът на прелюбодейката не е разтрогнат.

... *durante eo matrimonio in quo adulterium dicitur esse commissum, non posse mulierem ream adulterii fieri: sed nec adulterum interim accusari posse.* (Д. 48, 5, 12, 10).

... докато трае този брак, в който се казва, че е било извършено прелюбодеянието, съпругата не може да стане обвиняема в *adulterium*, но и любовникът (*adulter*) междуременно не може да се обвинява.

Обаче за разлика от прелюбодейката любовникът може да бъде преследван наказателно не само в течение на 6 месеца от последвалия прелюбодеянието развод, но и в течение на цели 5 години от извършването на адултериума. Този петгодишен срок се спазва и по отношение на съпруга, обвинен в *lenocinium*, и по отношение на съучастниците.

Nec quinquennium observari legislator voluit, si reo vel reae stuprum adulterium vel lenocinium obiciatur (Д. 48, 5, 30, 6).

Този петгодишен срок законодателят е искал да се спазва, ако обвиняемият или обвиняемата се укоряват в блудство, прелюбодееяние или сводничество.

Що се касае до обвинението в *lenocinium*, то не буди никакви съмнения. Тук принципът на публичното обвинение е спазен напълно. Никакво право на предпочитание не се дава комуто и да било. Спазен е напълно принципът, че всеки римски гражданин може да предяви обвинение срещу лицето, което търпи флагрантно прелюбодееяние на своята съпруга или което получава възнаграждение за едно извършено или предстоящо прелюбодееяние.

6. Престъпленията *adulterium* и *lenocinium* и бракоразводната форма на *lex Iulia*

След казаното дотук не е трудно да бъде разбран смисълът на заключената в *lex Iulia de adulteriis* норма, установяваща формата на бракоразвода. Достатъчно е да си припомним някои от най-важните постановления на *lex Iulia*, за да разберем смисъла на разпореждането, възпроизведено в Д. 24, 2, 9.

Възвеждайки прелюбодееянието в углавно престъпление, законодателят е взел решителни мерки за наказването на всички по-близки и по-далечни съучастници в това престъпление. Целта е ясна – да бъде изтръгнато от корен злото, да бъде унищожен адултериумът и да бъде заздравено римското робовладелско семейство. Разбира се, по избрания от *lex Iulia* път сериозни резултати не биха могли да се постигнат, но законодателят е гледал иначе на този въпрос и затова е отишъл твърде далеч в старанието си да обхване всички ония, които допускат, подпомагат или използват за своя изгода прелюбодееянието.

Разбира се, няма нищо странно в това, че законодателят наказва и любовника наред и наравно с прелюбодеейката. Но той отива и по-нататък и наказва и съпруга на прелюбодеейката, който търпи едно флагрантно прелюбодееяние, като го провъзгласява за *leno* (сводник). Законодателят наказва и подбудителя и помагача, например онзи, който е отстъпил жилището си, за да се срещнат любовниците. Практиката е приела, че този съучастник подлежи на наказание даже в случая, когато е направил само една приятелска услуга, даже и в случая, когато прелюбодееянието не е било извършено в не-

говото жилище, а любовниците там само са се уговорили да извършат прелюбодеянието. В този случай съучастникът в адултериума се наказва независимо от това, дали получава някаква облага за съдействието, което е дал на прелюбодейката, както се наказва за сводничество съпругът, който е заварил жена си във флагрантно прелюбодеяние и не се е развел с нея, независимо от това дали е получил някакво възнаграждение, за да търпи прелюбодеянието на жена си. Но ако в тези случаи съпругът и съучастникът се наказват без оглед на това дали са получили някакво възнаграждение, това не означава, че законодателят гледа на възнаграждението, което се дава в подобни случаи, като на правноирелевантен момент. Напротив, законодателят предвижда, че следва да бъде наказан всеки, който е получил някакво възнаграждение във връзка с извършения адултериум.

Мерките на законодателя не спират дотук. Той не се ограничава с това да привлече под наказателна отговорност всички лица, които под една или друга форма улесняват адултериума. Той иска да създаде и една такава процедура, която да гарантира, че провинените наистина ще бъдат наказани. Затова той дава двумесечен срок на съпруга и бащата да предявят обвинение срещу прелюбодейката, а ако в дадения им срок те не сторят това, дава възможност на всеки римски гражданин да предяви такова обвинение. Единственото условие, което законодателят поставя за избягване на възможните шантажи и смущения в „почтените семейства“, е обвинението в *adulterium* да се предяви само след успешното провеждане на обвинението срещу съпруга за *lenocinium*.

Не е трудно да се разбере, че при тези системно проведени мерки за цялостното обхващане на адултериума неформалният развод би бил онази отворена врата, през която биха могли да се промъкнат обвинените в *adulterium* и *lenocinium*.

Всяка обвинена в *adulterium* съпруга би могла да заяви, че тя е изпратила или получила *repudium* преди акта на прелюбодеянието. Всеки обвинен в *lenocinium* съпруг би могъл да заяви същото, за да осуети отправеното срещу него обвинение. Ясно е, че законодателят не е могъл да остави без внимание такива възражения, които биха позволили на извършилите *adulterium* и *lenocinium* да избягнат наказателната отговорност. Ето защо, с оглед нуждите на наказателното

преследване е било необходимо да се установят определени формални изисквания относно формата на развода. За да се разбере къде са били установени тези изисквания и какъв е бил техният ефект, нужно е да се види кога и как едно възражение за предшестващ адултериума развод е могло да доведе до проваляне на наказателния процес.

В тази връзка трябва да се отбележи, че твърдението на единия съпруг за предшестващ адултериума развод мъчно би могло да разчита на успех, ако не бъде подкрепено от другия съпруг. Естествено е обвинението в *lenocinium* или *adulterium* да направи опит да се оневини и възражението за развод е едно от най-естествените средства за постигането на тази цел. Но този опит мъчно би успял, ако другият съпруг отрече, че е имало развод.

Поради това би могло да се каже, че при установената от *lex Iulia* система възражението за предшестващ адултериума развод не е представлявало опасно оръжие в ръцете на съпругата. Ако обвинението за *adulterium* е било предявено от нейния съпруг, това възражение не е имало голяма практическа стойност. Една съпруга, която не е изпратила или получила *gerudium*, не би могла да разчита, че ще успее да докаже едно такова твърдение тъкмо в процеса, заведен от нейния съпруг, който най-добре знае, че това твърдение не отговаря на истината и който най-лесно би могъл да посочи и докаже редица обстоятелства, които го опровергават.

Но възражението за развод не е опасно оръжие в ръцете на жената и в случая, когато обвинението е предявено от нейния баща. Очевидно, подобно обвинение се е предявявало обикновено само при наличието на такъв скандален адултериум, който е правел невъзможно по-нататъшното запазване на брака. За да може бащината обич да бъде пожертвувана и бащата да се реши фамилната чест на дъщеря му, а косвено и неговата, да бъде изложена на приказките и присмехите на обществото, нужно е било нещата да са взели много тежка форма. Поради това именно възражението за предшестващ адултериума развод се явява неправдоподобно и мъчно може да разчита на успех при тази обстановка. Не трябва да се забравя при това, че обвинението срещу дъщерята не е означавало по необходимост и обвинение срещу нейния съпруг. Адултериумът е бил разкрит от бащата и той предявява обвинение. Мъжът не е видял и той

не носи отговорност. При такава постановка на процеса няма сериозна опасност мъжът да подкрепи лъжовното твърдение на съпругата прелюбодейка за предшествуващ развода *adulterium*. Не е нужно съпругът да излъже, за да спаси себе си, защото не го застрашава никаква опасност. Да излъже, за да спаси жена си, не е вероятно – тъй като бракът му е провален и честта му поругана.

Възможна е наистина и друга хипотеза. Бащата предявява обвинението срещу прелюбодейката затова, защото съпругът, който е присъствувал при залавянето на адултериума, не желае да предяви това обвинение. Но ясно е, че при тази хипотеза благоприятните показания на съпруга едва ли ще имат някаква стойност за оневиняването на съпругата.

Остава най-сетне хипотезата, при която обвинението в *adulterium* е предявено не от съпруга или бащата, а от трето лице. Не трябва да се забравя обаче, че третото лице може да обвини жената в *adulterium* само след като е било проведено успешно обвинението за *lenocinium* срещу нейния съпруг. При тази хипотеза възражението на жената за извършен преди прелюбодеянието развод мъчно би могло да се докаже.

Ако развод действително е имало, мъжът не би се оставил да бъде осъден като *leno*. Ако той не е направил възражение за развод, възражението на жената в този смисъл трудно може да разчита на успех. Но по-важно е друго. Във втория, предявен срещу съпругата процес – процеса за *adulterium*, – съпругът не е могъл да бъде разпитван, защото той е вече осъден за *lenocinium*, а осъждането за това престъпление прави съпруга *intestabilis*, лишава го от правото да бъде свидетел.

Възможни са били, разбира се, хипотези, при които нещата са се поставяли иначе. За законодателя обаче е от значение *id quod plerumque fit*. Това, което обикновено става, е предмет на законодателно уреждане. А с оглед на всичко, което бе казано по-преди, възражението за развод не е представлявало сериозна опасност за провалянето на един процес за *adulterium*. Затова не е било нужно законодателят да се занимава с формата на развода при уреждане отговорността на жената за *adulterium*.

Съвсем иначе са се поставяли нещата при обвиненията за *lenocinium*. Мъжът се обвинява в *lenocinium*, защото не е реагирал по

установения от *lex Iulia* начин срещу адултериума на своята съпруга. Адултериумът на съпругата е преюдициален въпрос за обвинението в *lenocinium*. Следователно съпругът има безспорен интерес да бъде установено, че *adulterium* няма. По този начин обвинението за *lenocinium* пада. Но същия интерес има и съпругата, която знае, че след осъждането на мъжа идва и нейният ред. При установената от *lex Iulia* система на наказателна отговорност позициите на двамата съпрузи са били съвършено ясни за всеки практик и просто странно е, че романистите, които са изследвали бракоразводната форма, установена от *lex Iulia*, не са обърнали внимание на тази страна на въпроса. Ясно е било, че възражението на съпруга за предшествуващ адултериума развод ще бъде подкрепено решително и безусловно от съпругата прелюбодейка, която по този начин брани преди всичко себе си. Тази именно съгласувана позиция на двамата съпрузи е представлявала сериозна опасност за проваляне на обвинението срещу съпруга, а заедно с това и за проваляне на обвинението срещу самата прелюбодейка. Щом като разводът може да се извърши чрез неформално волеизявление на единия съпруг, отправено до другия, твърденията на двамата съпрузи в този смисъл трябва да се приемат за достатъчни, защото не е нужно репудиумът да е бил доведен до знанието на друг.

Вярно е, че разводът предполага прекратяване на съпружеското съжителство, *divertere*, сир. отиване на двамата съпрузи на различни страни. Следователно фактът, че съвместният живот, съжителството в дома на съпруга или на съпругата не е било прекратено в момента, когато адултериумът е бил извършен, би говорел против твърденията на съпрузите, че е бил извършен развод. Но не трябва да се забравя, че между момента на репудиума и фактическото напускане на къщата от страна на изпъдения съпруг винаги е имало известно – по-кратък или по-дълъг – период от време. Ето защо винаги е могло да се твърди, че съпругата е имала полова връзка с любовника след репудиума, и че тази връзка е била осъществена именно защото е бил извършен развод.

Трябва да се приеме, че при това положение както поведението на съпругата, така и поведението на съпруга ѝ са били ненаказуеми. Римският брак се е прекратявал от момента, в който е било направено сериозно волеизявление за развод. Но дори да се приеме, че

бракът се е прекратявал едва при фактическото разлъчване на съпрузите, сир. едва след като фактически се разкъса съпружеската общност чрез напускане на съпружеския дом, и тогава отговорност за *adulterium*, а следователно и за *lenocinium*, не би могла да съществува, понеже както *adulterium*, така и *lenocinium* предполагат умисъл от страна на извършителите, а тук за умисъл не може да се говори.

Ето защо тук именно, в материята за леноциниума, възражението за предшествуващ прелюбодеянието развод е представлявало от гледището на римския законодател сериозна опасност за проваляне на установените от него наказателни санкции за *adulterium* и *lenocinium*.

Затова именно тук – при уреждането на *lenocinium* – законодателят е трябвало да се занимае и с въпроса за формата на развода.⁸⁹ За да осуети недобросъвестните възражения за предшествуващ прелюбодеянието развод, той е трябвало да намери такава форма, при която репутацията да не може да остане ограничен само между двамата съпрузи. С други думи, необходимо е било да се даде публичност на бракоразводното волеизявление. Това е могло да се постигне по два пътя – или чрез използване на писмената форма, или чрез привличането на свидетели. Първата форма не е била свойствена на римското право през разглежданата епоха. Оставала втората, изпитана, широко разпространена в практиката форма – формата на манципацията. Участието на свидетелите е правело невъзможно заобикалянето на законните норми чрез едно фразулозно съглашение между съпрузите, постигнато след извършването на адултериума и имашо за цел да ги освободи от наказателна отговорност. Впрочем законодателят е избрал именно тази форма.

Ето защо *lex Iulia* установява задължителна форма за развода, като предписва същият, под страх на недействителност, да бъде извършван в присъствието на 7 души пълнолетни римски граждани –

Nullum divortium ratum est nisi septem civibus Romanis puberibus adhibitis praeter libertum eius qui divortium faciet.

Обаче едно нещо е да се предвиди по законодателен ред определена форма за извършване на развода, съвсем друго нещо е така

---

⁸⁹ Че бракоразводната форма е установена в онази част на *lex Iulia*, която се занимава с леноциниума, е установил още L e v u, ц. с., стр. 32–34.

установената форма да бъде наложена в обществените отношения, за регулирането на които е била създадена.

Не е трудно да си представим, какви са били отраженията на създадената от *lex Iulia* бракоразводна форма в едно общество, където разводите до момента на издаването на този закон са се извършвали без каквито и да било формалности и са били масови. Да се измени това положение на нещата е било задача извънредно трудна, почти неизпълнима. Римлянинът от господстващата класа е гледал на брака като на едно свободно съглашение, което той сключва, ръководен от различни материални и политически сметки, и в което държавната власт не може да се намесва. Да се счита обвързан все още в брачна връзка, макар че фактически тази връзка не съществува, за него е било непонятно.

„Никой развод не е действителен, ако не е извършен в присъствието на 7 души пълнолетни римски граждани“ предписва *lex Iulia*. Въпреки това, както се вижда от цитираните по-горе⁹⁰ текстове на Дигестите, много разводи са били извършвани без спазването на тази форма. Как трябва да се постъпи в този случай? Трябва ли да се приеме, че бракът съществува, макар че съпрузите фактически вече не са съпрузи?

За римския юрист е било не по-малко трудно да приеме едно такова разрешение, отколкото за всеки римски робовладелец. Римският брак е предпоставял фактическа брачна общност между съпрузите или поне възможност за такава общност. Никакви религиозни обвивки, никакви религиозни идеи, че бракът е тайнство, при което Бог е този, който свързва встъпващите в брачна връзка, не са забулвали римския брак. При тази обстановка много трудно е било да се приеме, че бракът е на лице тогава, когато той фактически е престанал да съществува. Римските юристи са били изправени пред трудната задача да примирят установената от закона форма с житейските отношения, които са били в пълно противоречие с нея.

Изходът е бил намерен в признаването на нови основания за развод – продължителната раздяла на съпрузите, разкриваща тяхното окончателно решение да разкъсат брачната връзка, а също така

---

⁹⁰ Стр. 26–31.

сключването на нов брак на мястото на предходния, който не е бил прекратен по установения от *lex Iulia* начин.

Тези две основания са били признати като допълнителни за прекратяването на брака наред с установения от *lex Iulia* формален развод не само защото тук фактическото положение е било в най-рязко противоречие с нормата на *lex Iulia* относно бракоразводната форма, но и затова, защото при тези случаи признаването на фактическия развод не е съставлявало опасност за осуетяване наказателните санкции на този закон.

Нека разгледаме на първо място случая на продължителната раздяла. Ясно е за всеки, че една многогодишна раздяла на съпрузите е ликвидирала окончателно и безвъзвратно техния брак и че бракът при такава продължителна раздяла е бил от житейско гледище една фикция, наложена от закона. Тази фикция не само е била в разрез с основните разбирания на римляните за брака, но е създавала и редица практически неудобства във връзка с имуществено-правните отношения на съпрузите, техния личен статус и т.н. При това тази фикция не е била необходима с оглед на онези класови цели, които са продиктували издаването на *lex Iulia* и създаването на бракоразводната форма. Бракоразводната форма, както се опитах да изясня, е била наложена, за да се осуети заобикалянето на наказателните разпоредби на *lex Iulia* относно *adulterium* и *lenocinium*. А наказателната отговорност по *lex Iulia* е трябвало да бъде осъществена в определени срокове (не по-дълги от 5 години след извършване на прелюбодеянието – вж. предходния параграф). Ето защо не е имало никаква пречка от гледище интересите на господстващата класа да бъде признато, че продължителната раздяла на съпрузите, разкриваща тяхното окончателно решение за разкъсване на брачната връзка, представлява основание за разтрогване на брака наред с формалното волеизявление, извършено съобразно предписанията на *lex Iulia*.

Подобни съображения са били меродавни и при онези случаи, когато прекратяването на даден брак се е налагало поради това, че е бил сключен нов брак, сир. тогава, когато неформалният развод е бил последван от сключването на един нов брак. Сключването на брака в Рим, както е известно, се е извършвало без участието на държавната власт. За сключването на брака без *manus* (най-

разпространеният в Рим по времето на Принципата и след това) е било достатъчно простото съгласие на съпрузите и отвеждането на жената в дома на мъжа ѝ.

Явявали са се следователно такива положения: старият брак, макар и с неформален развод, е бил прекратен. Единият от двамата съпрузи или и двамата са встъпили в нов брак, създали нови семейства. Трябва ли при това положение жената да бъде привлечена да отговоря за *adulterium*, а мъжът – за *lenocinium*, само затова, че старият брак е бил прекратен с неформален развод? Тук изобщо понятието за адултериума не подхожда. Адултериумът предполага плътска връзка на жената с чужд мъж в дома на съпруга ѝ или някъде другаде, но тайно поради съзнанието, че се върши нещо нередно. Съвсем иначе се поставят нещата, когато жената сключи нов брак. Тя отива в дома на новия си съпруг и показва *urbi et orbi*, че старият брак е прекратен и заместен от нов брак. Този нов брак не може да се счита за *adulterium*.

Наистина, ако жената преди сключването на новия брак е имала връзка с мъжа, който е станал впоследствие неин съпруг – нито тя, нито той ще бъдат освободени от наказателната отговорност за извършеното от тях престъпление. Самият нов брак обаче не може да се смята за акт на *adulterium*. А щом това е така, трябва ли въпреки всичко той да бъде обявен за недействителен, понеже предходният брак не е бил прекратен по установения от *lex Iulia* начин? И тук римските юристи са отстъпили пред силата на фактите. И тук те не са се решили да жертвуват фактичното за угодата на една правна фикция. Старият брак, макар и да не е бил разтрогнат по установения от *lex Iulia* начин, е бил мъртъв и нищо не е могло да го съживи.

Ето защо, отстъпвайки пред фактическото положение, римските юристи са признали, че наред с формалния развод и продължителната раздяла, и сключването на един нов брак е основание за прекратяване на предшествувашия.

Тези нови основания за прекратяване на брака, резултат от противодействието на римските робовладелци срещу бракоразводната форма на *lex Iulia*, сигурно са смекчили твърде много режима на развода, за да може по времето на Диоклетиан да бъде издадена С. 5, 17, 6.

Този режим обаче не е могъл да бъде запазен, когато под византийско влияние и под влияние на християнската църква е бил изменен целият режим на брака. Разводът съгласно конституцията на Валентиниан и Теодосий от 449 г. е станал само формален. Ето защо при съставянето на Юстиниановата кодификация текстовете на Д. 38, 11, 1, 1; Д. 24, 2, 9; Д. 24, 1, 35 и Д. 48, 5, 44 е трябвало да бъдат интерполирани в смисъл, че разводът може да бъде извършен само чрез формално волеизявление, но не и по друг начин.

Старото състояние на нещата проличава обаче в редица текстове, които пряко не се занимават с въпроса за бракоразводната форма. Повечето от тях (Д. 24, 1, 64; Д. 24, 1, 32, 13; Д. 24, 1, 57) разглеждат въпроса за продължителната раздяла във връзка с недействителността на даренията между съпрузи. Само в един текст – Д. 23, 2, 33, пряко се слага въпросът за неформалния развод. Но текстът е бил запазен, защото установява валидността на брака въпреки временната раздяла на съпрузите, когато жената се е върнала при своя съпруг.

7. Заключение

След проучването на съществените постановления на *lex Iulia de adulteriis* не е много трудно да разберем пътя, избран от Октавиан Август и от неговите сътрудници, за борба с развалата на нравите и със загиването на робовладелското семейство и причините, които са наложили избирането на този път.

В наказателните разпоредби на *lex Iulia* загиването на римския робовладелски брак се разкрива много по-ясно, отколкото в най-острите сатири на Ювенал и останалите сатирици. Злото е било толкова голямо, че законодателят е прибегнал до сурови санкции.

Всичко онова, което е изглеждало като причина за загиването на римското семейство, е било ударено сурово и тежко. При провеждането на наказателните санкции и във връзка с тях са били въведени ограничения и относно развода.

Разбира се, че при провеждането на наказателно-правните санкции законодателят не е могъл да надхвърли ограничения кръгзор на робовладелските разбираня за морал и справедливост. Прелюбодеянието на жената и съучастието в това прелюбодеяние са били въздигнати в углавно престъпление, но прелюбодеянието на

мъжа не е било санкционирано. Класовият характер и класовата същност на *lex Iulia* се проявяват ярко и в редица други разпоредби на този закон, каквито са разпоредбите относно убиването на любовника – роб или освободен, относно ненаказуемостта на адултериума при робите и т.н.

Изобщо *lex Iulia de adulteriis* като елемент от юридическия сектор на надстройката на римското робовладелско общество е обслужвала вярно интересите на римското робовладение. Доколкото тя е могла да обслужи ефикасно тези интереси, това е вече друг въпрос. Данните, които намираме в самите Дигести и в Юстиниановия кодекс, ни говорят, че преследваната от законодателя цел – заздравяването на римското робовладелско семейство – не е била постигната. *Adulterium* и *lenocinium* не са били нито премахнати, нито ограничени. Наложило се е редица императорски конституции на следкласическото право да се върнат отново на този въпрос и да уреждат нови хипотези и нови проблеми във връзка с *adulterium* и *lenocinium*. И понеже процесът на загниване на робовладелското семейство се е задълбочавал все повече, стигнало се е дотам, че самото наказание е било променено. Адултериумът в Юстиниановото право се наказва със смърт.

Не са могли да бъдат проведени и предписанията за формата на развода. И тук животът е излязъл по-силен и е наложил редица смекчения в твърде строгата бракоразводна форма, установена от *lex Iulia*.

Изобщо чрез законодателните разпоредби на *lex Iulia* римският робовладелски брак – брак, почиващ на парични и политически сметки, на узаконено неравенство на половете, на позволено за мъжете и узаконено извънбрачно съжителство – не е бил нито спасен, нито заздравен.